

Politička Analiza

Beleške za predavanja

Aleksandar Tomašević

06.08.24

Sadržaj

Osnovne informacije	4
1 Demokratije	5
1.1 Osnovni problem	5
1.2 Demokratija	6
1.3 Demokratizacija	11
1.4 Autokratizacija	14
1.5 Praktikum	18
1.5.1 Zadovoljstvo demokratijom	18
2 Izbori	22
2.1 Tipovi izbora	22
2.2 Izbori u autoritarnim sistemima	24
2.3 Teorije glasanja	25
2.3.1 Glasanje kao navika	28
2.4 Praktikum	32
2.4.1 Izborna volatilnost	32
2.4.2 Volatilnost i mladi birači	34
3 Političke partije	36
3.1 Partije	36
3.2 Društveni rascepi	40
3.2.1 Tradicionalni društveni rascepi	42
3.3 Promenljiva politika rascepa u Zapadnoj Evropi	44
3.4 Partijski sistemi	46
3.5 Praktikum	48
4 Javno mnjenje	50
4.1 Društveni stavovi	50
4.2 Istraživanja društvenih stavova	50
4.3 Kako građani pretvaraju informacije u javno mn- jenje?	54
4.4 Intenzitet političkih stavova	58

5	Politička komunikacija	60
5.1	Osnovni pojmovi	60
5.2	Komponente političke komunikacije	61
5.2.1	Most između medijskih i političkih insti- tucija	61
5.2.2	Konstrukcija političkih simbola	61
5.2.3	Posredovana aktivnost	62
5.2.4	Usmerena na tehnologiju	62
5.2.5	Multimedijalna aktivnost	62
5.2.6	Povezuje lidere, medije i građane	62
5.2.7	Funkcioniše na globalnom nivou	63
5.3	Masovni mediji	63
5.4	Komunikacioni protok iz dva koraka	65
5.5	Internet	66
6	Polarizacija	68
6.1	Osnovne karakteristike polarizacije	68
6.1.1	Rascepi i polarizacija	70
6.2	Polarizacija i društvene mreže	70
6.3	Polarizacija “po sredini”	72
6.4	Oblici masovne polarizacije	74
6.5	Kako merimo polarizaciju?	76
6.6	Praktikum	78
7	Populizam	80
7.1	Teorija populizma	80
7.2	Uspon populizma	82
7.3	Tiha revolucija	85
	Literatura	90

Osnovne informacije

Ove beleške čine osnovu predavanja i vežbi na kursevima **Sociologije politike** i **Uvod u politiku**.

Imajte na umu da je ovo skripta, te su moguće slovne, gramatičke i tehničke greške. Skripta se kontinuirano razvija i moguće su retroaktivne izmene pojedinih podnaslova.

Skripta je takođe dostupna i u **PDF formatu**

1 Demokratije

1.1 Osnovni problem

Pojam, ideje i vrednosti demokratije imaju različita značenja za građane različitih društava u različitim vremenskim periodima. Očigledno je da u određenim periodima, poput razdoblja od 1989. do 2000. godine u Istočnoj Evropi, građanima borba za demokratiju i demokratizaciju predstavlja važan i vredan cilj, dok nekada demokratija postaje istrošen politički pojam, udaljen od problema, interesa i potreba većeg dela građana modernih društava.

Uprkos tome što je predstavnička demokratija kao politički sistem sve više kritikovana, što pokazuje i rastuće nepoverenje u političare i političke partije, komparativni međunarodni podaci pokazuju da na globalnom nivou većina građana misli da je demokratija dobar sistem kolektivnog upravljanja (Blais et al., 2021). Zbog toga, jedno od najvažnijih problema empirijskog istraživanja demokratije jeste upravo njena važnost ili irelevantnost za građane različitih društava u različitim istorijskim periodima.

Iako postoje nebrojene definicije i tipologije demokratije, tipične za institucionalni nivo političke analize, naš fokus biće na razgraničenju ovog pojma u kontekstu njegove važnosti za građane i njihovu političku participaciju. Drugim rečima, fokusiraćemo se na načine na koji građani percipiraju demokratiju i demokratičnost političkih sistema u kojima žive.

1.2 Demokratija

Demokratija u najširem značenju ovog pojma povezuje koncepti vlasti sa pojmom naroda, pri čemu ta veza može imati različite oblike i značenja. Na primer, u komunističkom kontekstu ta veza podrazumeva vlast potlačenog dela naroda, tj. ugnjetanih društvenih klasa, dok u liberalnom kontekstu ta veza podrazumeva ravnopravan i jednak uticaj svakog građanina na političke procese jednog društva.

Možemo govoriti o dva široka ideala ili modela demokratije (Achen & Bartels, 2016). **Populistički model** zasniva se na romantičarskoj ideji koja demokratiju shvata kao politički sistem u kojem narod odlučuje, a vlast predstavlja izraz narodne volje. Ovaj model počiva i na ideji o *narodnoj suverenosti* koja tvrdi da demokratska vlast izvire ili proističe iz opšte volje jednog naroda, te da su potezi i politike te vlasti zapravo “preslikane” preferencije, vrednosti i ideje jednog naroda (ili većine tog istog naroda).

Suverenitet

Suverenost predstavlja vrhovni politički autoritet. Na osnovnom nivou, suverenost predstavlja kontrolu nad narodom i geografskim prostorom.

Većina modernih demokratija je zasnovana na principu individualnog suvereniteta (građanina) koji poverava svoj politički autoritet predstavničkim telima.

Problem populističkog modela jeste to što pretpostavlja su demokratske političke procedure u potpunosti sposobne da izvrše pomenuto “preslikavanje”. Srž te pretpostavke je i ideja da su građani podjednako *sposobni, zainteresovani i uključeni* u politički proces što je empirijski sporna ideja.¹

Samim tim, tokom 20. veka mnogi teoretičari i istraživači politike osporavali su ovu ideju.

Nedostižni ideal omnikompetentnog, suverenog građanina je podjednako loša ideja kao što bi bio pokušaj debelog muškarca da postane baletan (Lippmann, 1946).

¹ Ponderisanje je metodološki proces korekcije uzorka na osnovu njegovog odstupanja od targetirane populacije. Najprostije rečeno, ako u našem uzorku imamo 5% visoko obrazovanih ispitanika, a u opštoj populaciji je njihov udeo npr. 15%, onda se ponderisani uzorak konstruiše tako da se odgovor jednog visokobrazovanog ispitanika “računa” kao 3 odgovora.

Prosečnom građaninu opada nivo mentalnih sposobnosti čim uđe na teritoriju politike. Zaključuje i analizira stvari na način za koji bi u drugoj sferi života (sferi stvarnih interesa) sam rekao da je infantiln (Schumpeter, 1976).

Sa druge strane, imamo **realistični model** demokratije, koji je više prisutan u naučnim istraživanjima politike i političkih procesa. On se zasniva na ideji da je srž demokratije zapravo *regrutacija i selekcija lidera*. Demokratija nije ništa drugo do jedna od mnogih procedura izbora nosilaca političke moći i političkih funkcija ili samo jedan od mogućih mehanizama za transfer političke moći. Unutar ovog modela formulišu se različite *minimalne* ili *proceduralne* definicije demokratije. Sa ovim modelom je usko povezana i **retrospektivna teorija glasanja** o kojoj će biti reči u narednim odeljcima.

Potrebno je napomenuti da i realistični model naglašava vrednosni aspekt demokratije, s tim što se ta vrednost ne vezuje za neki određen ishod (ekonomsko blagostanje, društvena pravda, društvena jednakost) nego se pretpostavlja da je ta vrednost intrinzična. Adam Przeworski, jedan od najuticajnijih savremenih teoretičara demokratije, smatra da je najveća vrednost demokratije to što omogućava kolektivu da *s vremena na vreme* odluči ko će tim kolektivom upravljati i, do određene mere, na koji način.

Ne treba izgubiti iz vida da je demokratija i dalje oblik političke vladavine nad određenom teritorijom i nad određenim narodom. Iako je demokratija, prema Przeworskom, druga najbliža implementacija devetnaestovekovnog ideala *samoupravljanja*, ona i dalje podrazumeva da će nama neko upravljati ili nad nama neko vladati, što nikako nije prijatno osećanje jer to znači da ćemo pre ili kasnije biti primorani da uradimo neke stvari koje ne želimo da uradimo i sprečeni da uradimo neke stvari koje želimo. Ono što je glavna vrednost demokratije u tom aspektu jeste što možemo **prospektivno** da odlučujemo ko će neku upravljačku funkciju dobiti i **retrospektivno** da odlučujemo da oduzmemo funkciju nekome ko nam se ne sviđa.

Na kraju, ne treba zaboraviti da je u empirijski najlakše proverljiva prednost demokratije mirna tranzicija vlasti

odnosno mirno rešavanje društvenih sukoba u relativnoj slobodi.

Iako postoje mnogobrojne teorijske, filozofske i političke definicije demokratije, u istraživačkom smislu najkorisnije je poći od **minimalne** definicije demokratije.

Demokratija je institucionalni aranžman putem kojeg se dolazi do političkih odluka i u kojem putem takmičenja za glasove pojedinci stiču moć da donose političke odluke (Schumpeter, 1976).

Šumpeterova minimalna definicija demokratije je najpoznatija i najkorišćenija u savremenim istraživanjima politike. U nešto kraćoj formi ona glasi:

Demokratija je slobodno takmičenje za slobodne glasove (Schumpeter, 1976).

Minimalne definicije demokratije se najčešće dopunjuju dodatnim uslovom *političke jednakosti*. Da bi takmičenje za slobodne glasove bilo zaista slobodno potrebno je ravnopravno uključivanje građana u političko takmičenje odnosno potrebna je sloboda da se u to takmičenje upuste onako kako žele, prema sopstvenim vrednostima, interesima i motivima.

Politička jednakost

Ovaj pojam možemo definisati na sledeći način:

Politička jednakost predstavlja uslov pod kojim svi građani imaju jednaki uticaj na kolektivno donošenje odluka u jednoj političkog zajednici.

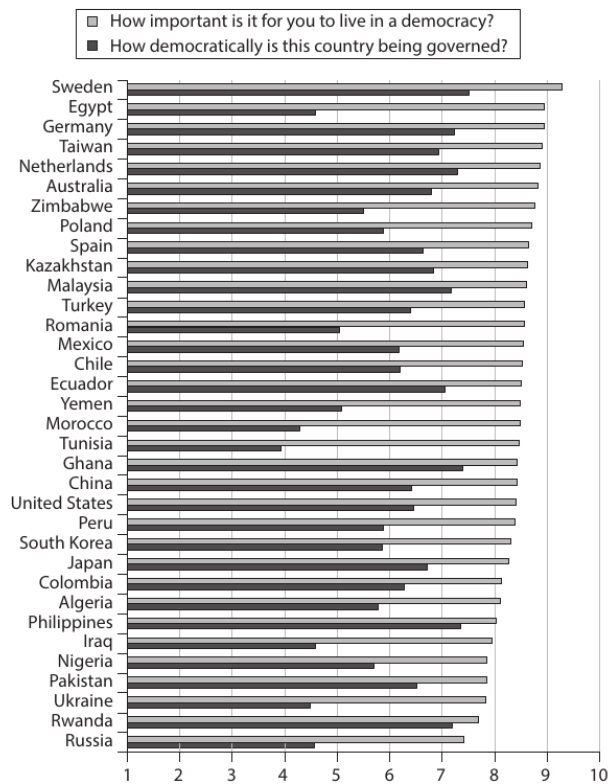
Politička jednakost je nedostižna u uslovima nejednake distribucije društvene i ekonomske moći, kao i kulturne hegemonije. Samim tim, preciznije je tvrđenje da je osobina demokratskih sistema **smanjenje političke nejednakosti**. Demokratsko društvo svojim građanima pruža jednaka politička prava (pravo glasa, jednaka zaštita političkih sloboda i jednakost pred zakonom), za koje se smatra da u dugom roku smanjuju političke i druge društvene nejednakosti.

To ipak ne znači da će se svi građani uključiti u tu vrstu političkog takmičenja, niti da će svi građani na isti način, pod istim uslovima i sa istim resursima (vreme, interesovanje, znanje) biti jednak deo ovog političkog procesa. Šta više, ne samo da to neće učiniti na podjednak način, nego jednom delu građana ovaj proces neće biti bitan, niti će biti zainteresovani za samu demokratiju i demokratske procedure odlučivanja.

To nas dovodi do prvog problema istraživanja demokratije. Reč je o višeznačnom pojmu koji nije jasno definisan i koji do te mere u javnom diskursu može imati različita značenja da neki autori tvrde da je to “možda najbesmislenija reč u svetu javnih poslova” (Crick, 2011). Međutim, ono što je nedvosmisleno jasno jeste da u nekim periodima i u nekim društvima demokratija i pitanje demokracije jedno društva može imati **stvarnu i suštinsku** važnost za građane tog društva.

Građani su u stanju da iskažu koliko je demokracija društva u kojem žive važna u njihovim životima, kao i da ocene demokraciju trenutnog političkog sistema. Slika 1.1 prikazuje varijacije jedne i druge ocene u različitim društvima.

Ono što možemo primetiti da prosečan značaj koji građani pridaju demokratiji nije nužno vezan za starost i razvijenost tog demokratskog političkog sistema. Opasnost od pasivizacije građana u razvijenim demokratijama, njihove “zasićenosti” demokratskim političkim životom i ignorisanjem političkih institucija, opisana je kroz pojam **demokratija publike** (auditorska demokratija). Demokratija publike predstavlja politički sistem u kojem relativno pasivni građani učestvuju u javnom spektaklu u kojem je krajnji domet njihove političke participacije izbor između ponuđenih kandidata, bez trajnih ideoloških, vrednosnih i moralnih stavova.

Slika 1.1: Prosečne ocene značaja demokratije (svetlo) i demokratičnosti države (tamno) u različitim državama

1.3 Demokratizacija

Tokom 20. veka intenzivira se proces razvoja i širenja demokratije u državama širom planete. Sve do sredine 20. veka, demokratski politički sistemi bili su izuzetak, a ne pravilo. Ako je prvi razlog naučnog istraživanja demokratije činjenica da ona ima različita značenja, važnosti i ocene za različite građane, drugi razlog jeste činjenica da se brojna društva u 20. veku kreću u pravcu razvoja od autokratskog ka demokratskom političkom sistemu, tj. činjenica da se broj demokratija uvećava tokom vremena, što prikazuje Tabela 1.1.

Tabela 1.1: Broj i udeo demokratija tokom vremena

Godina	Broj demokratija	Udeo demokratija
Godina	Broj demokratija	Udeo demokratija
1974	39	27,5%
1990	76	46,1%
1995	117	61,3%
2000	120	62,5%
2005	123	64,1%

Demokratizacija

Demokratizacija je proces transformacije nedemokratskog režima u demokratski. To je tranzicija od nedemokratskog političkog sistema ka demokratskom i *najčešće* uključuje i promenu režima.

Ova definicija odnosi se na **uži** pojam demokratizacije. Širi pojam demokratizacije podrazumeva procesa transformacije u demokratski režim (I faza) i još jedan proces — transformaciju ka punoj ili konsolidovanoj demokratiji (2. faza). **Druga faza demokratizacije** predstavlja političku transformaciju od parcijalne izborne demokratije ka punoj ili konsolidovanoj demokratiji. To je tranzicija između različitih stepena demokratije unutar istog demokratskog sistema.

U periodima kada su demokratije bile retke, konsenzus u naučnim istraživanjima bio je da postoje različiti oblici autokratskih režima (totalitarizam, vojne diktature itd.), ali i jedan oblik demokratije - **liberalna demokratija**. Fokus istraživanja bio je više na raznolikosti (varijabilitetu) autoritarnih nedemokratskih režima.

Međutim, u drugoj polovini 20. veka, situacija se menja i primećujemo sve veći rast *mladih demokratija* na različitim kontinentima i postaje jasno da postoji razlika između starih, liberalnih demokratija i novih demokratskih režima.

Najčešće se **liberalna demokratija** definišu preko sledećih obeležja:

1. posrednička i predstavnička demokratija,
2. politički pluralizam (takmičenje i mogućnost izbora),
3. razlikovanje države i civilnog društva,
4. pluralizam u širem smislu.

Predstavljanje

Predstavničke posredničke (ili parlamentarne) demokratije počivaju na konceptu reprezentacije ili predstavljenosti. Ovaj pojam može imati dve različite dimenzije:

- Ko predstavlja koga/šta? *Predsednik države predstavlja zemlju u inostranstvu*
- Na koji način predstavlja?
 - Autorizovano (ovlašćeno) predstavljanje. *Advokat*
 - Tipsko predstavljanje. *Narodni poslanik*

U demokratskoj politici reprezentacija nije **delanje umesto nekoga** već politički odnos simpatetičke sličnosti ili komunikacije sa onima u čije ime predstavnici donose zakone.

Politikolog Semjuel Huntington je popularizovao pojam **talasa demokratizacije** (Huntington, 2012). On je pokazao kako se planetarno širenje demokratije ne odvija spontanim procesom, gde nasumičnim redom neke autokratije počinju transformacije ka demokratiji, već se to odigrava u talasima, tj. države prate jedne drugu u ovom procesu.

On je identifikovao tri talasa demokratizacije:

- Prvi talas: 1826 - 1926
 - Zaustavljen usponom fašizma i komunizma u 20. veku
- Drugi talas: 1945 - 1970
 - Latinska Amerika, kratkotrajno
- Treći talas: 1974 - 1989 - 2000+
 - Ključni događaj: 1989. godina

Politikolog Robert Dal (Dahl, 2008) definisao je dve dimenzije unutar kojih se odigrava proces demokratizacije.

- Dimenzija liberalizacije
 - Pravo na predstavljenost i legitimizacija opozicije
 - Građani, grupe i organizacije dobijaju legitimno pravo da se suprotstave režimu
- Dimenzija inkluzije
 - Širenje biračkih prava

Za razliku od *starih* demokratija gde su se društveno-politički procesi unutar ove dve dimenzije odigrali decenijama (nekad i vekovima!) u novim demokratijama ovi procesi se odigravaju ubrzano i istovremeno. Tako dolazi do eksplozivnosti širenja biračkog prava i izbornog takmičenja u uslovima nerazvijenih ili nepostojećih političkih institucija i političke kulture.

Demokratska tranzicija

Potrebno je razlikovati pojam demokratske tranzicije od

opštijeg pojma demokratizacije. Demokratska tranzicija je nenasilan proces transformacije nedemokratskog režima u demokratski režim.

Zbog svog nenasilnog karaktera tranzicija se razlikuje od drugih oblika početka demokratizacije, kao što su revolucije ili strane intervencije.

Postoji nekoliko tipskih mehanizama procesa demokratske tranzicije:

1. Transakcioni model
2. Model okruglog stola
3. Model pada ili sloma

Pri tome, u javnosti se najčešće spominje ili naglašava model sloma.

1.4 Autokratizacija

Demokratizacija nije jednosmeran proces. U starim i novim demokratijama može doći do usporavanja ili do obrtanja procesa demokratizacije odnosno do ponovne autokratizacije poćitićkog sistema. Naizgled paradoksalno, do autokratizacije može doći demokratskim putem. Svaka demokratija ranjiva je na tendenciju građana da na izborima izberu nedemokratske lidere (Mazepus & Toshkov, 2021a). Neke demokratije su ranjivije od drugih, ali nijedna država nije imuna na ovu pretnju. Autoritarni političari dolaze na vlast u veoma različitim političkim sistemima i demokratskim tradicijama: Donald Tramp u SAD, Bolsonaro u Brazilu, Viktor Orban u Mađarskoj, Đorđa Meloni u Italji itd.

Ko su autokrate?

Diktator ili autokrata je individua ili kolektiv koji nastoji da maksimalno uveća verovatnoću ostanka na vlasti (ili korist koju time pribavlja) koristeći instrumente poput ko-optacije, represije, cenzure, propagande, i dr (Przeworski,

2022).

Autoritarni lideri nakon osvajanja vlasti na izborima nastoje da “promene pravila igre” i unesu izmene u politički sistem tako da povećaju verovatnoću dužeg opstanka na vlasti.

U najužem značenju, pojam autokratije označava oblik vladavine u kojem jedna osoba ili jedan kolektiv ima neograničen autoritet vršenja vlasti.

Autoritarni režim je tip nedemokratskog režima sa tri distinktivne karakteristike:

1. Ograničeni pluralizam
2. Mentalitet umesto ideologije
3. Odsustvo visokog nivoa političke mobilizacije

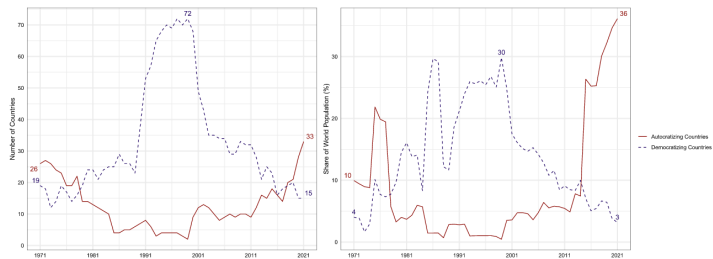
Među različitim tipovima autoritarnih režima u savremenom svetu najčešće pronalazimo “izborni autoritarizam” ili **hibridni režim**, odnosno tip režima koji kombinuje višepartijske izbore sa različitim tipovima autoritarne kontrole koji tim izborima oduzimaju bilo kakav **demokratski značaj**.

Nekada se ovaj savremeni talas autoritarizma naziva i “populistička pretnja demokratiji” i do nje dolazi onda kada vlast:

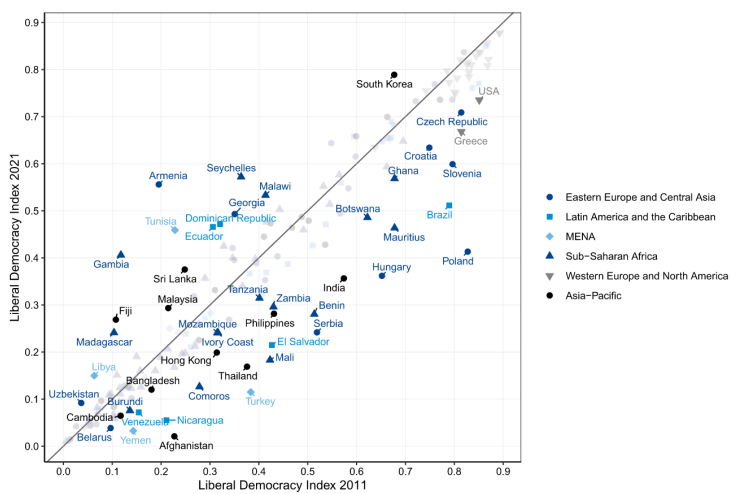
1. svesno preduzima korake koji brišu institucionalna ograničenja vlasti
2. “ukopa” svoje kadrove u sve grane vlasti tako da postaje gotovo nemoguće ukloniti je mirnim putem.

Rast hibridnih režima je glavni motor širenja autoritarizma u 21. veku. Step en liberalne demokratije u kojoj živi prosečan stanovnik sveta niži je 2021. godine nego što je to bio 1989. Poslednjih deset godina vratilo je nas na nivo demokratije viđen tokom Hladnog rata (Boese et al., 2022) što i prikazuje Slika 1.2.

Do ovako dramatičnih promena došlo je u samo 10 godina, kao što pokazuje Slika 1.3.

Slika 1.2: Države koje se demokratizuju (plavo) ili autokratizuju (crveno)

Slika 1.3: Napredak (gornji trougao) i nazadovanje (donji trougao) liberalne demokratije od 2011. do 2021. godine

U tom periodu Srbija je u top 10 zemalja po nivou autokratizacije.

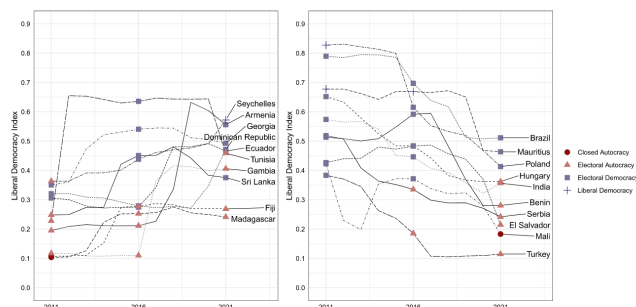

Figure 7. Top 10 democratizing vs. autocratizing countries (10-year).
Note: Figure 7 plots values of the Liberal Democracy Index (LDI) for the 10 countries with the highest amount of LDI increase (left panel) and decrease (right panel) in the last 10 years.

Slika 1.4: Top 10 demokratizacija (levo) i autokratizacija (desno) između 2011. i 2021. godine

Kako merimo stepen demokratije/autokratije?

Najčešći način jeste **ekspertska anketa** gde ocenu demokratičnosti nekog političkog sistema daju eksperti (pravnici, naučnici, novinari, istoričari) koji se svakodnevno bave pitanjem problemima demokratije u svojim društvima i raspolazu činjenicama i uvidima u pojedinosti funkcionisanja različitih aspekata demokratije. Određene ocene se moraju dokumentovati (npr. sudskim presudama ili ocenama nezavisnih komisija, međunarodnih organizacija itd)

Da bi se izbegla pristranost u ocenama, angažuje se više eksperata za svaku državu i onda se njihove ocene ujednačavaju kako bismo dobili što objektivniji pokazatelj stvarnog stanja.

Kao rezultat ovakvih anketa imamo skupove podataka koji objedinjuju ocene demokratičnosti za sve države sveta i prate promenu ocena tokom vremena. Na osnovu ovih ocena nastaju i klasifikacije država prema tipu demokratije.

Najpoznatiji takvi setovi podataka su:

- **V-DEM**

- [Freedom House - Freedom in the World](#)
- [The Economist Democracy Index](#)

Przeworski smatra da se pogrešno pretpostavlja da su autokratije labave ili fragilne i da preživljavaju jedino zato što su građani neinformisani, obmanuti ili izloženi represiji (Przeworski, 2022). Autokratki režimi se ne bave jedino svojim opstankom. Autokratije skupljaju smeće, regulišu saobraćaj, izdaju pasoše za pse, popravljaju rupe na putu, grade biblioteke itd.

Ljudi u autokratijama ne žive nepresatno u senci dramatičnih istorijskih događaja; oni žive svakodnevicu ispunjenu rutinama (Przeworski, 2022).

Analiza slomova autoritarnih režima je pokazala da jedna osmina (tj. oko 12.5%) slomova dolazi kao posledica pritiska odozdo, odnosno masovnih protesta (model pada/sloma). U praksi se najčešće dešava kombinacija ovog pritiska i sloma koji dolazi odozgo tj. sa vrha vlasti u vidu podela između elitnim grupama koja dolazi kao posledica pritiska mase. Izdvajaju se “tvrda” i “meka” struja, pri čemu se “meka” struja pojavljuje kao potencijalni partner opozicije, što opoziciji daje nadu da se njeni zahtevi mogu uvažiti (model okruglog stola).

1.5 Praktikum

1.5.1 Zadovoljstvo demokratijom

Odnos građana prema demokratiji i demokratičnosti njihove zemlje najčešće se u anketnim istraživanjima proverava putem indikatora **zadovoljstvo demokratijom - ZD** (ili *Satisfaction with Democracy - SWD*). U smislu anketnog pitanja (ajtema) ovaj indikator može imati različite oblike:

Da li ste zadovoljni stanjem demokratije u našoj zemlji?

Na skali od 0 do 10 ocenite vaše zadovoljstvo stanjem demokratije u našoj zemlji?

Gledajući celovito, da li ste veoma zadovoljni, zadovoljni, nezadovoljni ili veoma nezadovoljni načinom na koji demokratija funkcioniše u našoj zemlji?

Međutim, svi ovi oblici imaju dve zajedničke osobine. Pre svega, ovaj indikator za pretpostavku ima da građani percipiraju demokratiju kao nešto dobro, korisno ili poželjno. Svako pitanje “Da li ste zadovoljni sa X ” (ako X nije osoba) pretpostavlja da je to X nešto cilj samo po sebi. Drugo, ovaj indikator ne objašnjava šta je to demokratija, već se to prepušta građanima da sami promisle i da daju odgovor u odnosu na svoje shvatanje demokratije.

Zadovoljstvo demokratijom (ZD) treba dakle tumačiti kao građansku evaluaciju učinka demokratskog sistema kao celine.

Iako neke od osobina ZD mogu biti problematične u nekim istraživanjima, ovaj indikator ostaje ubedljivo najkorišćeniji u istraživanjima kvaliteta demokratije. On nije sofisticiran, ali je prepoznat kao dobar indikator funkcionisanja demokratije u praksi. Pošto se u sličnim oblicima koristi više decenija u istraživanjima moguće je pratiti promenu prosečne vrednosti u državama tokom vremena.

Treba imati na umu da ZD ne meri stepen ukorenjenosti demokratskih vrednosti i principa među građanima, kao ni podršku koju oni imaju u nekoj populaciji. Konkretni mehanizmi demokratskog upravljanja su ono što predstavlja izvor podrške demokratiji: pravo na opoziciono organizovanje, pravo medija da kritikuju vlast i pravo sudova da ograniče delovanje izvršne vlasti. Ukoliko se cilj istraživanja odnosi na demokratske principe, onda su kompleksniji stavovi prema ovim pitanjima bolji indikator od ZD.

Jedan od efekata koji je primećenlongitudinalnim studijama zadovoljstva demokratijom je da nakon održanih izbora, građani koji su glasali za **pobedničku stranu** (partiju, koaliciju, kandidata) bivaju zadovoljniji načinom na koji demokratija funkcioniše nego oni koji su glasali za gubitnike — *ko izgubi ima pravo da se ljuti*.

Ko su pobednici izbora?

U istraživanjima o kojima govorimo kao pobednike uzimamo građane koji su glasali za partije koje nakon izbora postaju deo **vladajuće većine**, dok su gubitnici oni koji su glasali za partije koje nakon izbora postaju deo **opozicije**.

U praksi se može desiti i da neki glasači opozicionih partija osećaju ili veruju da je njihova opcija pobedila ukoliko su ostvarili značajno bolji rezultat u odnosu na prethodne izbore ili su ostvarili pristojan rezultat u teškim okolnostima. Jedno istraživanje je pokazalo da ovako shvaćeno osećanje pobeđe na izborima ne proizvodi povećano zadovoljstvo demokratijom (i obrnuto) (Daoust et al., 2021). Samim tim, svi zaključci o pobednicima i gubitnicima su ograničeni na prvo, veoma rigidno shvatanje pobeđe i poraza.

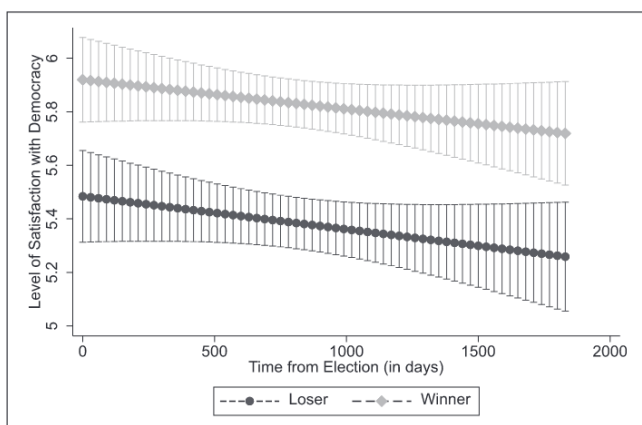
Demokratski izbori proizvode pobednike i gubitnike i demokratije funkcionišu ispravno kada gubitnici prihvate izborne rezultate koji nisu po njihovoj volji. Ovaj pristanak je posledica proceduralnog karaktera demokratije je su u demokratskom sistemu i pobednici i gubitnici privremeni, a pobeđe/poraz predstavlja posledicu jasno definisanih “pravila igre”. Samim tim, pristanak zasniva se na verovanju da će u budućnosti imati realističnu šansu da budu pobednici.

Međutim, razlike u zadovoljstvu demokratijom između građana koji su na pobedničkoj i gubitničkoj strani može biti problematičan jer iako je lako razumeti zašto su građani nezadovoljni nakon što njihova preferirana opcija izgubi na izbore, nije dobro da oni izgube **veru u demokratiju** ili **poverenje u politički sistem**.

Gubitak vere i poverenja može dalje ugroziti funkcionisanje demokratskih institucija. Ovo je posebno važno kada uzmemo u obzir da se nalazimo u globalnom talasu autokratizacije i da demokratije imaju manje šanse da prežive “nalet” autoritarnih lidera ukoliko njeni građani ne vrednuju i podržavaju ideje demokratske (Mazepus & Toshkov, 2021a). Međutim, različite studije su pokazale da ovaj efekat u umerenoj meri postoji u gotovo svim demokratskim društvima.

Sa druge strane, ni preveliki entuzijazam pobednika ne prolazi nužno bez negativnih posledica. Postoji niz istraživanja koja su pokazala da građani čiji preferirani kandidat pobeđi na izborima imaju manju toleranciju prema građanskim pravima, slobodi govora i političkim pravima pobeđene strane, tj. opozicije i više je verovatno da će dopustiti svojim kandidatima prostora da “zaobilaze institucije” i druge grane vlasti. Ove tendencije su jače kada su praćene povoljnim ekonomskim ishodima. Npr. jedno eksperimentalno istraživanje u Ukrajini pokazalo je veoma jasno da građani imaju veću toleranciju ili čak stepen odobravanja verbalnih napada izvršne vlasti na sudstvo, odnosno na sudsku granu vlasti, ako ti napadi dolaze u periodu ekonomskog rasta (Mazepus & Toshkov, 2021b).

U jednoj novijoj studiji naslovljenoj “Kada pobeđiš ništa ne boli” (Loveless, 2020) istraživana su 92 izborna ciklusa u 27 evropskih država i utvrđeno je da efekat zadovoljstva pobednika i nezadovoljstva gubitnika u proseku traje gotovo **5 godina!** Slika 1.5 prikazuje glavni rezultat.

Slika 1.5: Zadovoljstvo demokratijom pobednika i gubitnika

2 Izbori

2.1 Tipovi izbora

U demokratskim režimima, izbori su glavni mehanizam putem kojeg građani mogu izraziti svoje preferencije o tome kako bi trebalo upravljati državom. Najčešće kada govorimo o izborima mislimo na parlamentarne izbore, odnosno izbore za najviše zakonodavno telo neke države (Narodna skupština, Senat, Kongres, Parlament, Narodno veće). Institucija koja donosi i propisuje zakone suštinski ima najveći uticaj na to kako različite društvene institucije funkcionišu. Pored zakonodavne funkcije, parlamenti su najčešće ti koji posredno ili neposredno biraju i kontrolišu izvršnu vlast, pa građani često kada ocenjuju ishode parlamentarnih izbora zapravo se više fokusiraju na sastav i rad vlade, a ne isključivo na sastav parlamenta (Blais et al., 2021).

Sa druge strane, u različitim državama imamo i različite izbore za takozvanog “šefa države” odnosno Predsednika države. U komparativnim analizama predsednički izbori nisu toliko zastupljeni jer neke države ne biraju svog predsednika direktno na izborima već posredno (unutar parlamenta). Takođe, predsedničke funkcije imaju različitu važnost u različitim sistemima, od diplomatsko-protokolarne funkcije do funkcije izvršne vlasti. Pored toga, predsednički izbori ne postoje u monarhijama.

Zbog toga ćemo u narednim odeljcima pojam izbora upotrebljavati sinonimno sa terminom parlamentarni izbori.

Međutim, nisu svi parlamentarni izbori jednaki. U srži institucije izbora leže egzaktna pravila putem kojih se preferencije građana **prevode** u broj mandata ili broj poslanika u zakonodavnom telu. Takođe, forma “izbornog listića” i način na koji se uopšte daje glas (i kome) regulisan je posebnim skupom pravila. Zajedno oni čine **izborni sistem**.

Najvažnija razlika između izbornih sistema jeste razlika između proporcionalnih i većinskih. Postoje i specifičnije razlike koje klasifikuju sisteme na veći broj kategorija. Svrha ovih klasifikacija jeste utvrđivanje uzročne veze između izbornih pravila i ishoda izbora kao što su snaga pobednika u mandatima, broj i veličina opozicionih parlamentarnih grupa, frakcionalizacija parlamenta, nestanak starih i nastanak novih partija, itd.

Izbori se razlikuju i po tome koliko su neizvesni. Neizvesnost izbora se često može posmatrati kao indikator njihove važnosti. Ukoliko anketna istraživanja predviđaju neizvesnu izbornu trku to može pružiti dodatnu motivaciju apstinentima da se zainteresuju za izborni proces.

Predviđanja izbornog rezultata u tesnoj su vezi sa istraživanjima javnog mnjenja koja se odnose na izbornu ponašanje građana (o čemu će više biti reči u kasnijim poglavljima). Izborne ankete su ujedno i jedna od najstarijih anketnih istraživanja i redovno ih sprovode akademske institucije, agencije za istraživanje javnog mnjenja, marketinške agencije i medijske kuće.

Novija istraživanja tvrde da klasične (telefonske, lice-u-lice ili online) ankete više ne daju pouzdane informacije o mogućem izbornom rezultatu (Zhou et al., 2021). Jedna od najpoznatijih pogrešnih procena većine predizbornih anketa jeste neočekivana pobjeda Donalda Trampa na Predsedničkim izborima 2016. godine [Doduše, prema nekim svedočenjima bila je neočekivana i za neke članove Trampovog izbornog štaba]. Postoji nekoliko razloga za smanjenu relevantnost ovih anketa.

1. Smanjuje se stopa odgovora (*response rate*) na tradicionalne ankete i sve manji broj ljudi pristaje da daje političke odgovore. Mali procenat onih koji odgovaraju na ankete (koji se kreće od 5% do 25%) nisu reprezentativni za celokupno biračko telo.
2. Uzorci korišćeni u ovakvim istraživanjima ponderišu se ² tako da budu reprezentativni za opštu punoletnu populaciju. Međutim, biračko telo u savremenim demokratijama nije ekvivalentno opštoj populaciji (npr. značajno je starije) i samim tim iskrivljeni uzorak se dodatno iskrivljuje i ne predstavlja verno biračko telo.

² Ponderisanje je metodološki proces korekcije uzorka na osnovu njegovog odstupanja od targetirane populacije. Najprostije rečeno, ako u našem uzorku imamo 5% visoko obrazovanih ispitanika, a u opštoj populaciji je njihov udeo npr. 15%, onda se ponderisani uzorak konstruiše tako da se odgovor jednog visokobrazovanog ispitanika “računa” kao 3 odgovora.

Pretpostavlja se da je ovo bio glavni uzrok pogrešnih procena Trampovog biračkog tela jer su “beli birači nižeg stepena obrazovanja” bili nedovoljno zastupljeni u finalnim uzorcima.

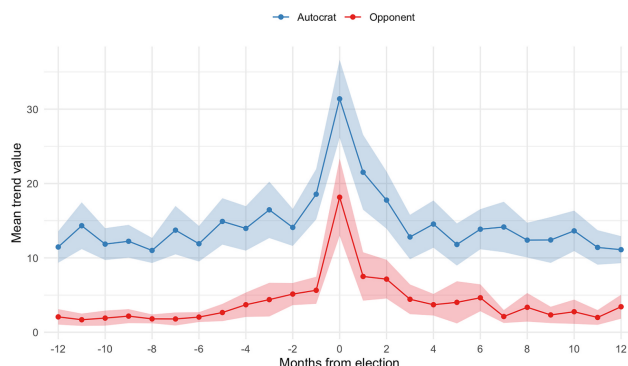
Postoje obrabrujući pokušaji da se do izbornih predviđanja dođe na osnovu ponašanja građana u *online* komunikaciji na društvenih mrežama. Iako korisnici društvenih mreža poput Twitter-a nisu reprezentativni uzorak biračkog tela, način na koji oni odstupaju od prosečnog birača je dosta predvidiviji od tradicionalnih uzoraka. Na taj način, analizom interakcija na Tviteru uz upotrebu AI algoritama (mašinskog učenja) jedna grupa istraživača uspeła je da bolje predvidi ishode izbora u Argentini u odnosu na tradicionalne predizborne ankete (Zhou et al., 2021).

2.2 Izbori u autoritarnim sistemima

Izbori se takođe održavaju i u autoritarnim i hibridnim političkim sistemima. Postoji tendencija da se izborima u takvim državama ne pridaje veliki značaj zbog male verovatnoće da će opozicioni kandidati napraviti značajan rezultat, ali dok god postoji mogućnost slobodnog kandidovanja na izborima, izborna kampanja može dati veću vidljivost opozicionim liderima i partijama, što je posebno važno u onim sistemima u kojima postoji autoritarni kult ličnosti vođe i smanjena opšta vidljivost opozicije.

Može se reći i da autokrate “vole” izbore u okolnostima u kojima imaju dominantnu poziciju i sve poluge političke moći pod kontrolom. Jačina ili veličina izborne pobede koristi se kao signal snage i popularnosti vladara. Međutim, kada su izbori u fokusu javnosti to stavlja u fokus i predstavnike opozicije što ponekad dovede da ličnosti do tada nepoznate javnosti postanu nacionalno prepoznatljive. Na primer, 1989. godine u Poljskoj je Komunistička partija organizovala izbore u poprilično ne-fer uslovima i sa dominantnom pozicijom ali izborna kampanja omogućila da se nacionalno afirmiše do tada politički autsajder Leh Valesa koji će par godina kasnije postati i prvi demokratski izabrani predsednik Poljske.

Povećana vidljivost opozicionih kandidata primetna je i kada se gledaju trendovi Google pretrage. Iako autokrate uživaju veću pažnju javnosti, opozicioni kandidati dobijaju na popularnosti ukoliko se takmiče na izborima toliko da u proseku imaju onoliko vidljivosti kao i autokrate pre izbora (Slika 2.1).

Slika 2.1: Google Trends - Trend vrednost za autokrate i opozicione kandidate u odnosu na period pre i posle izbora

Neki autori (Cunha et al., 2022) smatraju da je ovakva povećana vidljivost autokrata razlog zašto neki od njih čak i kada imaju ubedljivu podršku birača (poput Vladimira Putina u Rusiji) pribegavaju cenzuri i sprečavanju protivnika da učestvuju u izbornoj trci.

Samim tim, iako **pojedinačni izbori** ne donose političku promenu, održavanje izbora u takvim režimima postepeno može dovesti do slabljenja autokratskog režima i postoji niz primera iz XX i XXI veka kada se upravo to desilo u državama Evrope, Azije i Južne Amerike (Cunha et al., 2022).

2.3 Teorije glasanja

Pomenuti problem je isuviše kompleksan u celosti u odnosu na sadržaj ovog kursa, ali možemo generalizovati postojeće istraživačke pristupe u četiri široke kategorije modela. Oni nisu međusobno isključivi u potpunosti, niti nastoje da objasne sve oblike biračkog ponašanja u svim demokratskim sistemima (*teorije/modeli srednjeg dometa*).

Model partijske identifikacije predstavlja najkorišćeniji i najrazvijeniji model u političkim naukama. Njegov primarni cilj jeste objašnjenje biračkog ponašanja u razvijenim demokratijama. Ovaj model stavlja naglasak na političku socijalizaciju u okviru porodice i najbližeg okruženja. Krajnji ishod političke socijalizacije iz ovog ugla je prihvatanje partijske oznake i identiteta (npr. “Ja sam republikanac/demokrata/konzervativac/liberal ...”). Birači koji se identitetski povezuju sa partijom su verni i stabilni (“sigurni”) birači za te partije. Za partije je, prema ovom modelu, ključno da razviju *tvrdog biračkog tela* ili *bazu* koju sačinjavaju birači koji se sa njima identifikuju i koji će dati svoj glas toj partiji bez obzira ko su kandidati i bez obzira na neke dnevno-političke teme aktuelne u datoj izbornoj kampanji.

Sociološki ili identitetski model je sličan prethodnom, ali veći naglasak stavlja na klasne i kulturne aspekte socijalizacije. Osnovna ideja ovog modela je da je biračko ponašanje determinisanom kolektivnim identitetom, pri čemu taj identitet može biti klasni, etički, rasni, regionalni, seksualni, generacijski. Na samom početku, ovaj model je bio orijentisan na društvene klase i pokušao je da biračko ponašanje objasni klasnim razlikama (npr. radnička klasa glasa za socijaliste, sitna buržoazija za konzervativce itd). Međutim, problem slabljenja klasne identifikacije je uzrokovao promenu fokus ovog modela ka kulturnim i identitetskim grupama. Ovaj model je najuspešniji za objašnjenje biračkog ponašanja manjinskih i marginalizovanih grupa, kao i partija koje nastoje da ove grupe predstavljaju. Fokus istraživanja (i prakse) nije više na utvrđivanju baze ili tvrdog biračkog tela, već na otkrivanju “ciljnih grupa” različitih političkih stranaka.

Model racionalnog izbora zasniva se na utilitarističkom pristupu izborima i glasanju gde građani pokušavaju da glasanjem na neki način optimizuju sopstvene privatne interese (koji mogu biti i interesi neke grupe) (npr. nastavnik u školi koji glasa za partiju koja obećava povećanje plata u prosveti). Ovaj model je kompatibilan sa prethodnim modelima i od njih se razlikuje po tome što ne poklanja previše pažnje socijalizaciji i identitetu birača nego njihovim objektivnim interesima i preferencijama. Pokazao se uspešnim za objašnjenje izbora u kojima dominira takozvano “glasanje o problemima” (eng. *issue voting*) i gde

nekoliko vrlo konkretnih političkih pitanja/problema dominira izbornom kampanjom.

Model dominantne ideologije pretpostavlja da je ponašanje birača, odnosno “običnih građana” posledica medijske manipulacije i kontrole od strane društvenih grupa koje poseduju društvenu i ekonomsku moć. Koncentracija kapitala i vlasništva nad medijima omogućava kontrolu javnog mnjenja putem određivanja tema (o čemu će se govoriti), spinovanja (kako se o tome govori) i kontrole narativa o važnim društvenim pitanjima. Politička borba nije ništa drugo nego do borba političkih partija i interesnih grupa koje ih podržavaju. Ovaj model veoma malo značaja daje izborima koje građani čine i njihovoj autonomiji da donose političke odluke u skladu sa svojim vrednostima ili interesima.

Partijska identifikacija

Postoje dva koncepta partijske identifikacije u savremenim istraživanjima politike.

Identifikacija kao **individualna afektivna orijentacija** ka važnom grupnom objektu u njegovoj sredini.

Identifikacija kao **rezultat retrospektivnih evaluacija** političkih partija.

Pored pomenutih modela, veliki uspeh u objašnjenju biračkog ponašanja ima i **retrospektivna teorija glasanja**. Ona predstavlja opštiji teorijski konstrukt iz kojeg se može izvući svaki od četiri ranije pomenuta modela. Osnovna ideja je vrlo jednostavna: birači kažnjavaju političare za loše ishode i nagrađuju ih za dobre. Svaki građanin, bez obzira na obrazovanje, stepen zainteresovanosti za politiku i stepen poznavanja politike zna ili imaju ideju o tome kako je živio u prethodnih 4, 8 ili 12 godina u odnosu na neke druge periode iz prošlosti. Samim tim, građani “na svojoj koži” osećaju posledice odluka vladajućih partija i političara u periodu koji prethodi izbora i u stanju su da porede kvalitet svog života u odnosu na neke prethodne periode, vlade i predsednike.

Ova teorija svoje poreklo vodi iz studije “Odgovorno biračko telo: Racionalnost na predsedničkim izborima” Voldimera Kija, koja je objavljena još 1966. godine (Key & Cummings, 1966).

Glavni argument ove studije je da iako birači ne poseduju dovoljno političkog znanja da bi mogli da racionalno prosuđuju politiku, kolektivno gledano **biračko telo** donosi odgovorne odluke tj. izbore. Individualnom biraču nije potrebno previše informacija o politici, dovoljno je da na osnovu svoje percepcije jednostavnih ekonomskih pokazatelja (BDP, ekonomski rast, nezaposlenost, primanja, potrošačka korpa) donese odluku o tome da li je sadašnja ili prethodna administracija poboljšala ili pogoršala kvalitet njegovog života. Kada se retrospektivne odluke birača o tome kako su živeli u prethodnom periodu (koje individualno mogu biti pogrešne ili zasnovane na nekom obliku kognitivne pristrasnosti) saberu tj. agregiraju, njihova kolektivna ocena stanja je “odgovorna” odnosno oni uspevaju da kazne pogoršanja ovih pokazatelja i da nagrade to što se država nalazi na “dobrom putu”.

2.3.1 Glasanje kao navika

Koncept glasačke navike razvijen je u okviru teorija i modela koje nastoje da objasne biračko ponašanje u domenu donošenja odluke o tome **da li izaći na izbore**. Međutim, habitualna priroda glasanja u određenoj meri određuje i za koga će građani glasati. Jedan od faktora formiranja biračke navike jeste rana socijalizacija i iskustvo odlaska na biračko mesto, ali i iskustvo glasanja za određenu izbornu listu ili kandidata i suočavanje sa posledicama tog izbora. Zbog toga, u najvećem broju demokratskih zemalja, postoje aspekti izborne kampanje koji su posebno usmereni na “prve birače” odnosno osobe uzrasta od 18 do 23 godine, koje prvi put imaju priliku da ostvare svoje biračko pravo.

Uticaj ovih ranih procesa socijalizacije zavisi od kompetitivnosti tih prvih izbora na koje mladi građani mogu da izađu. Ukoliko je pobednik “unapred” poznat, odnosno ukoliko političko takmičenje nije izuzetno neizvesno (a u mnogim sistemima ono ne mora uvek biti), to može uticati na smanjenje benefita koje građani imaju od glasanja, naročito ukoliko su opredeljeni protiv izvesnog pobednika, odnosno izostaće utisak da su “napravili razliku” ili da njihova participacija može dovesti do vidljivih političkih promena (Rapeli et al., 2021).

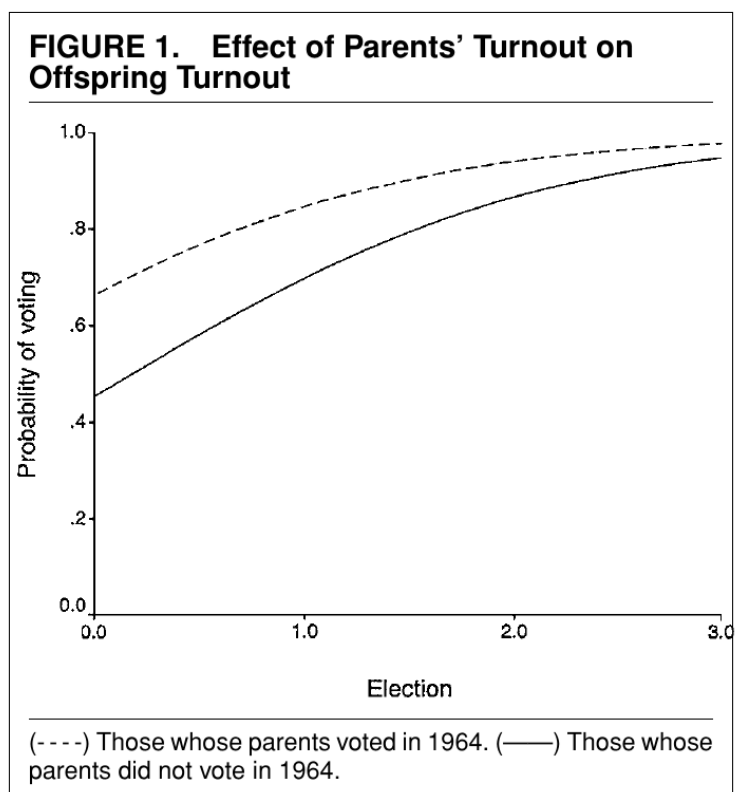
U radu pod nazivom *Nastanak biračke navike: inercija, resursi i rast u ranom odraslom periodu* (Plutzer, 2002), autor istraživanja ispituje *razvojnu hipotezu* o biračkom ponašanju. Centralna ideja ove hipoteze je da se biračko ponašanje - glasanje na izborima - razvija kao navika tokom odrastanja i političke socijalizacije. Većina savremenih istraživanja onceptualizuje biračko ponašanje, tj. izlazak na izbore kao naviku koja se formira pod uticajem različitih faktora.

Neki od najčešćih faktora koji utiču na formiranje ove navike su socioekonomski status, obrazovanje, političko znanje, indikatori uključenosti u politički život, društvene mreže, bračnost, religijska posvećenost, građanski aktivizam i mnogi drugi. Sa druge strane, faktori koji sprečavaju nastanak ove navike su *troškovi glasanja*: geografska mobilnost (putovanje do biračkog mesta), zdravstveni problemi, invaliditet, odgajanje dece i drugi.

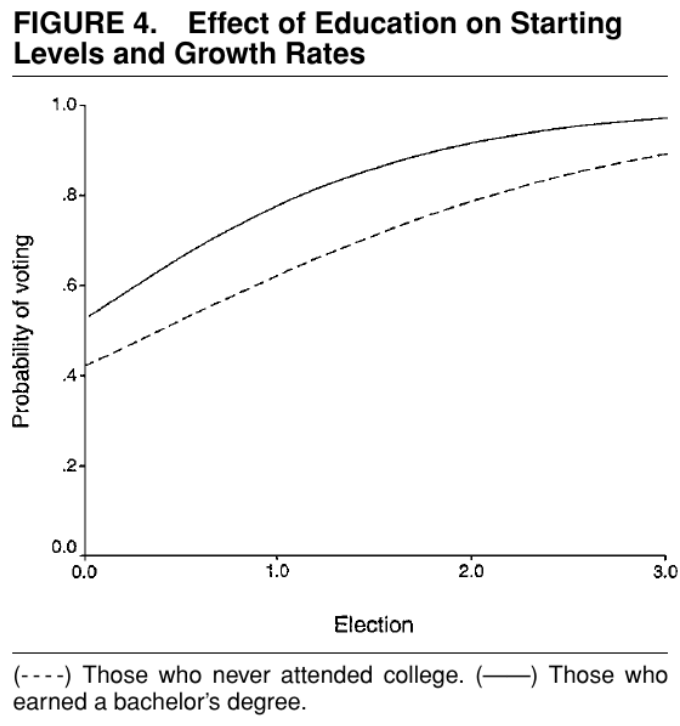
U pomenutom istraživanju, razvoja hipoteza predviđa da postoje faktori koji će uticati na *početno ponašanje* (izlazak ili neizlazak na prve izbore nakon punoletstva) a potom i na *inerciju* (zadržavanje početnog ponašanja kao navike). Inercija je snažan mehanizam i predstavlja osnovu hipoteze o glasanju kao navike. U brojnim istraživanjima je potvrđeno da je najbolji prediktor biračkog ponašanja (da li će neko izaći na izbore ili ne) podatak da li je ta ista individua glasala u prethodna 2 do 3 izborna ciklusa.

Za sada, izdvojicemo dva nalaza ove studije koja su interesantna jer pružaju uvid u dinamiku razvoja biračkih navika. Slika 2.2 prikazuje kako na prvim izborima nakon sticaja biračkog prava mladi glasači čiji roditelji su glasali na prethodnim izborima imaju veću verovatnoću da će glasati od onih čiji roditelji nisu glasali. Razlike opstaju i u narednim ciklusima da bi tek nakon 4 izborna ciklusa (tj. nakon 12 godina!) došlo do relativnog izjednačavanja verovatnoće da će ispitanici glasati na izborima. To upućuje na činjenicu da je reč o nekoj vrsti *socijalnog učenja* gde mladi uče navike od svojih roditelja, ali dobijau i neophodne resurse, poput informacija: kako se glasa, gde se glasa, gde se informiše o političkim problemima i drugo.

Sličan uticaj ima i obrazovanje ispitanika (Slika 2.3). U ovom slučaju porede se mladi koji nikada nisu studirali i oni koji su završili osnovne studije (reč je o prvim izborima nakon završenih

Slika 2.2: { Kriva rasta verovatnoće da će individua glasati na nekim od narednih izbora. Ispitanici čiji roditelji su glasali (isprekidano) i ispitanici čiji roditelji nisu glasali (celo).

Slika 2.3: Kriva rasta verovatnoće da će individua glasati na nekim od narednih izbora. Ispitanici koji nikada nisu studirali (isprekidano) i ispitanici koji imaju završne osnovne studije (celo).

studija). Iako ova razlika nije drastična u inicijalnom periodu (ispitanici sa završenim fakultetom imaju nešto veću verovatnoću da će glasati), razlika je primetna i 12 godina kasnije. Ovaj rezultat se uklapa u hipotezu po kojoj studiranje dovodi do trajnog povećanja zainteresovanosti za politiku i politički život, zbog samog obrazovanja, ali i zbog iskustva studiranja (otvorenost prema različitim životnim iskustvima, umrežavanje sa različitim ljudima, vrednosti kulture dijaloga i rasprave i drugo).

2.4 Praktikum

2.4.1 Izborna volatilnost

Izbori su u fokusu istraživanja politike zbog toga što su često izvor političkih promena, ali istovremeno mogu biti odraz drugih političkih promena uslovljenih različitim društvenim faktorima (demografskim, ekonomskim, generacijskim, kulturnim). Kada su izbori imaju veliki značaj oni dovode do rekonfiguracije političke scene i do promena odnosa moći između različitih političkih aktera i društvenih grupa. .

Ako posmatramo dva susedna izborna ciklusa, tj. dva seta izbornih rezultata, možemo i kvantifikovati stepen političkih promena koji se desio između ta dva ciklusa. Šta se može promeniti od jednih izbora do narednih?

1. Smena političkih aktera. Nove organizacije nastaju, stare nestaju. Drugim rečima, promena izborne ponude.
2. Smena birača. Nove generacije birača stižu biračko pravo. Generacije najstarijih birača nestaju.
3. Promena biračke odluke. Individualni birači menjaju svoje preferencije i odluke.

Sva tri faktora doprinose volatilnosti odnosno kolebljivosti izbornih rezultata (Tomašević, 2018) Izborna kolebljivost računa se na osnovu razlike između izbornih rezultata izbornih lista na susednim izborima, prema sledećoj formuli:

Promena vlasti ili formiranje vlade tj. izvršne vlasti nisu jedini ishodi izbora. Promena odnosa snaga između vlasti i opozicije, promene snaga unutar opozicije i uspon novih političkih organizacija su takođe važne političke promene koje slede nakon izbora

$$V_{t+1} = \frac{\sum_{i=1}^n |p_{i,t+1} - p_{i,t}|}{\sum_{i=1}^n p_{i,t+1} + \sum_{i=1}^n p_{i,t}}$$

U ovom obliku indeks izborne kolebljivosti predstavlja razliku u postignutim rezultatima svih relevantnih partija (pri čemu je n broj svih relevantnih partija) i sumu svih postignutih rezultata svih partija u oba izborna perioda. Minimalna vrednost ovako definisanog indeksa je 0 (ili 0%) i do nje dolazi kada je svaka partija ostvarila identičan rezultat na susednim izborima. Maksimalna vrednost indeksa je 1 (ili 100%) i do njega dolazi kada dođe do potpunog obrta u distribuciji glasova između dva izborna perioda, odnosno kada partije koje su imale najslabiji rezultat u prvom periodu, u sledećem postignu najbolji rezultat i obrnuto.

Na osnovu dosadašnjih istraživanja, kao referentne tačke za interpretaciju izdvojile su se sledeće vrednosti, odnosno rasponi vrednosti.

1. $\leq 5\%$ – izborna kolebljivost statičnih “zamrznutih” političkih sistema
2. Između 5% i 20% – izborna kolebljivost konsolidovanih demokratija Zapadne Evrope i drugih “zapadnih” država poput Australije ili Kanade
3. Između 20% i 40% — Uobičajena izborna kolebljivost nekonsolidovanih mladih demokratija, odnosno većine postkomunističkih društava Evrope i demokratskih sistema Afrike, Azije i Južne Amerike.
4. $> 40\%$ — Neuobičajeno visoka izborna kolebljivost. U dužem roku predstavlja indikator nekonsolidovanosti i izražene nestabilnosti partijskog sistema, kao i indikator nepostojanja trajnijih partijskih identiteta i privrženosti unutar biračkog tela. U kraćem roku, odnosno u izolovanim slučajevima može biti indikator političkih potresa, kriza i skandala, kao i “eksplozivne” pojave novih političkih aktera.

Tabela 2.1: Izborna volatilnost u Srbiji i UK

Država	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	Srbija	UK	UK	UK	UK	UK
Godina	2003	2007	2008	2012	2014	2001	2005	2010	2015	2017
Volatilnost	31.5%	22.2%	8.5%	17.5%	27.8%	5.6%	6.3%	7.3%	17.7%	15.6%

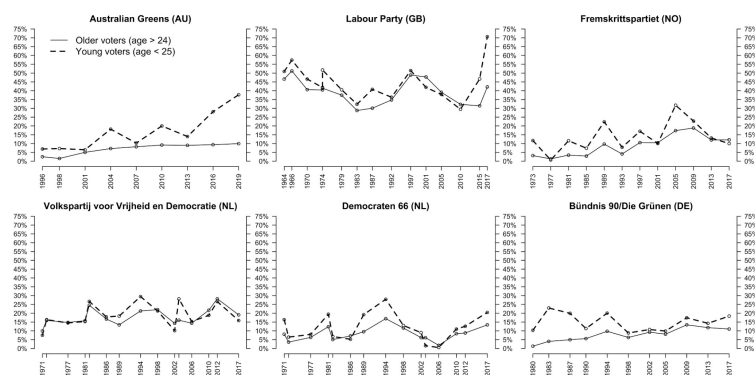
2.4.2 Volatilnost i mladi birači

Kao što smo napomenuli jedan od mogućih izvora volatilnosti jesu novi birači odnosno birački koji prvi put stiču ili koriste svoje biračko pravo u nekom izbornom ciklusu.

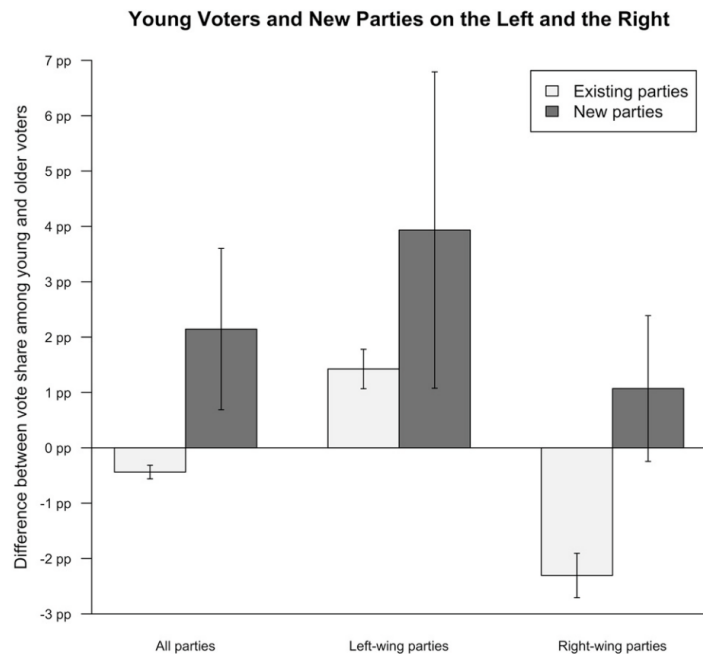
U jednom novijem istraživanju (Rekker, 2022), autori su analizirali doprinos mladih birača (ispod 25 godina) uspehu različitih partija, kao i njihov doprinos rastu volatilnosti. Kroz prethodna istraživanja, jasno je ustanovljeno da se obrasci glasanja razlikuju među konkretnim generacijama, ali i da pripadnici svake generacije vremenom (starenjem) menjanju svoje biračke navike. Na primer, od kraja šezdesetih godina poznato je da su lojalnost birača povećava sa godinama. Samim tim, može se pretpostaviti da je svaki iznenađujući rast rezultata neke (nove) partije, pre svega posledica njene sposobnosti da privuče nove i mlade birače.

Mladi su manje lojalni, ali se novije generacije (milenijalci i generacija Z) u manjoj meri i identifikuju sa političkim partijama i manje je verovatno da će zasnivati svoje odluke na dugoročnim faktorima poput društveno-ekonomskih karakteristika ili ideologije.

Na osnovu ovih zapažanja i rezultata analize izbornih odluka glasača različitog uzrasta, Rekker (2022) su zaključili da su mladi birači “najvolatilniji” i da određene političke partije na izborima uspevaju da privole disproportionalno mladih birača (). Vrlo često upravo te partije pobeđuju na takvim izborima.

Slika 2.4: Razlike između učinka partije kod starijih birača (cela linija) i mladih birača (isprekidano)

Slika 2.5: Razlike između disproporcionalne dobiti kod mladih birača za stare i nove partije levice, centra i desnice

3 Političke partije

3.1 Partije

Političke partije se mogu definisati na različite načine ali većina definicija uključuje nekoliko elemenata: koalicija i moć. Političku partiju čini grupa ili koalicija pripadnika političke elita koja nastoji da osvoji političke funkcije ili političku moć legalnim sredstvima.

Političke partije su osnovna organizaciona i delatna komponenta politike i političkih procesa u svim društvima od XIX veka. Čak i u nedemokratskim državama najčešće smo sretali jednopartijske autoritarne sisteme, što znači da se nije moglo izbeći postojanje partije kao najvažnije političke organizacije.

Partija ili stranka

Pojmovi politička stranka i politička partija su sinonimi. Reč stranka upućuje na zauzimanje strane u nekom društvenom sukobu, stavljanja na nečiju stranu ili zauzimanja pozicije unutar nekog društvenog rascepa. Reč partija upućuje na to da je reč o organizacijama koje su samo jedan deo većeg političkog tj. partijskog sistema i da međusobno zavise jedna od druge.

Formalno, partije su politički organizacije čiji osnovni cilj jeste kandidovanje kandidata na političkim izborima. Kroz nastojanje da ostvare taj cilj, partije razvijaju strukturu, partijske organe, statute i kodekse koji uređuju odnose unutar partije, kao i odnos prema drugim partijama i drugim društvenim i političkim institucijama.

Iz ugla građana partije imaju pre svega **heurističku** vrednost. U kompleksnim savremenim političkim sistemima partije su

ključne za demokratsku politiku zato što **strukturišu i uprošćavaju** političke izbore nepažljivog ili neaktivnog biračkog tela.

Partije pružaju građanima *na tacni* najvažnije političke informacije o tome:

- ko su njihovi kandidati,
- kakve su njihove namere, odnose njihov program,
- kako nameravaju da realizuju taj program,
- kakav je njihov odnos prema ostalim političkim akterima.

Pri tome, partije obavljaju niz važnih političkih funkcija u realizaciji svog osnovnog cilja.

Koordinacija. Partije koordiniraju rad svojih članova i simpatizera, organizuju zajedničke aktivnosti, komunikaciju sa građanima, medijima, sprovođenje izborne kampanje i koordiniraju aktivnosti sa drugim partijama i drugim političkim akterima.

Takmičenje. Osnovni zadatak partije je da na izborima kandiduje svoje kandidate, sprovede izbornu kampanju i izbori se za slobodne glasove građana.

Regrutacija. Partije konstantno regrutuju nove članove ili simpatizere ('sigurni glasovi'), ali i mobilišu građane da se uključe u politički život i izađu na izbore.

Predstavljanje. Najkompleksnija funkcija političkih partija odnosi se na aktivno zastupanje određenog skupa interesa u parlamentu i van parlamenta. Ovaj skup interesa mora biti reprezentativan za određene skupove građana, odnosno birača. Na taj način kolekcija političkih partija jedne države, odnosno skup programa, ideja i interesa treba da u najvećoj meri odrazi ideje, preferencije i interese svih građana.

Partijske porodice

Termin partijske porodice specifičan je za Evropu.

Pošto najveći broj političkih partija u Evropi nastaje u isto vreme, pod uticajem istih tradicionalnih ili modernih društvenih rascepa, unutar svake evropske države

pronalazimo slične partije.

Ove slične partije se udružuju zajedno na nivou Evrope u partijske porodice ili međunarodne partijske organizacije. Tako postoji **Partija evropskih socijalista** koja obuhvata sve socijalističke partije, **Alijansa demokrata i liberala** koja obuhvata liberalne partije, **Evropska narodna partija** koja okuplja demohrišćanske i konzervativne partije itd.

U istorijskom kontekstu političke partije se dele na partije sa internim i eksternim poreklom. Ova klasifikacija se zasniva na odnosu partija i parlamenta, pre svega u najstarijim demokratijama poput Velike Britanije ili Francuske. Neke partije, poput Konzervativne partije u Velikoj Britaniji imaju interno poreklo, tj. poreklo unutar parlamenta. Ova partija nastaje organizovanjem individualnih poslanika u predpartijskom parlamentu ove države. Interne partije nastaju kao rešenje problema međusobne koordinacije i usaglašavanja interesa poslaničkih grupa koje su delile iste ili slične stavove ili se nalazile sa iste strane važnih društvenih rascepa u 19. veku. Sa druge strane, eksterne partije imaju vanparlamentarno poreklo i klasičan primer predstavljaju socijalističke i komunističke partije koje nastaju među radničkom klasom ili transformacijom nekih radničkih organizacija.

U savremenom kontekstu razlikujemo nekoliko tipova političkih partija:

- elitne ili kadrovske
- masovne
- kartelske
- *catch-all*

Političke partije su tradicionalno i društvene institucije u koje građani imaju veoma nizak nivo poverenja (Tabela 3.1 Tabela 3.2)

Tabela 3.1: Procenat građana koji ima poverenje u različite institucije širom Evrope

	1997	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Prosek	Promena
Policija	62	62	70	67	65	67	65	64	3
Radio			55	62	61	65	63	61	8
Vojska	61	63	71	70	66	66	63	66	2
UN	47	48	61	68	53	48	61	55	14
Televizija			54	62	55	57	54	56	0
Pravni sistem	43	45	50	51	48	51	48	48	5
Novine			38	46	44	47	46	44	8
Crkva	50	50	52	44	42	42	41	49	-9
EU	37					44	41	41	4
Sindikati	38	35	43	39	38	36	36	39	-2
Parlament	40	41	42	51	42	42	35	42	-5
Vlada	37	40		48	39	37	30	39	-7
Velike korporacije	36	35	35	33	34	29	26	33	-10
Političke partije	16	8	18	18	18	16	16	17	0

Tabela 3.2: Poverenje u političke partije u različitim državama Evrope

	1997	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Prosek	Promena
Austrija	24	22	21	25	25	20	19	22	-5
Belgija	10	17	21	19	22	22	20	18	10
Danska	31	27	32	36	35	37	32	33	1
Finska	14	20	20	22	21	24	21	20	7
Francuska	12	11	15	15	13	15	13	13	1
Nemačka	13	18	17	17	17	11	11	15	-2
Grčka	20	20	19	25	16	17	28	21	8
Irska	20	21	22	28	24	20	23	23	3
Italija	13	16	13	13	15	15	13	14	0
Luksemburg	31	27	41	32	32	31	31	32	0
Holandija	40	40	39	34	35	33	27	35	-13
Portugal	14	19	18	22	21	21	16	19	2
Španija	20	19	28	23	24	23	27	23	7

	1997	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Prosek	Promena
Švedska	16	17	16	22	23	20	21	19	5
VB	18	16	14	16	15	13	10	15	-7
EU	16	18	18	18	18	16	16	17	0
15									

Tabela 3.3: Korelacija između stava da “partije poštuju interese građana” i izlaznosti na nacionalnim izborima

	Korelacija
Australija	.11
Britanija	.10
Kanada	.10
Danska	.07
Nemačka	.06
Japan	.11
Španija	.04
Novi Zeland	.05
Norveška	.07
Švedska	.12
Švajcarska	.10
SAD	.13
Prosek	.08

3.2 Društveni rascepi

Kao što smo rekli, političke partije istorijski predstavljaju odraz društvenih sukoba između društvenih grupa koje imaju suprotstavljene interese i/ili vrednosti. Međutim, nisu svi grupni interesi uvek važni ili dominantni u političkom životu. Neka politička pitanja i problemi, kao što je klasa, rasa ili etnički identitet u nekom trenutku postaju važniji od drugih (npr. stepen urbaniteta). Drugim rečima, za svaku individuu u političkom sistemu tokom vremena neka politička pitanja postaju bitnija od drugih, a neka ostaju važna tokom dužeg perioda.

Empirijski posmatrano, individue u političkom sistemu možemo pozicionirati unutar tri različite dimenzije: *dimenzija društvene*

strukture, dimenzija društvenih stavova i dimenzija političkog ponašanja.

U savremenim istraživanjima politike, informacije o pozicijama unutar ovih dimenzija koriste se za istraživanja društvenih podela i društvenih sukoba. Objektivni društveni položaj individua koristi se za istraživanje socio-ekonomskih podela (radnici–poslodavci, ruralno–urbano), stavovi i vrednosti građana koriste se za istraživanje kulturnih podela (država–crkva, materijalizam–postmaterijalizam), a političko ponašanje se koristi za istraživanje političkih podela (podržavanje režima – protivnici režima).

Međutim, često se dešava da u istraživanju ovih podela istraživači dođu do zaključka da **neke podele** imaju korene u tri dimenzije, odnosno da se ove dimenzije preklapaju i međusobno podržavaju jedna drugu. U tom slučaju, možemo da govorimo o tim društvenim podelama kao **društvenim rascepima**. Jedinственost pojma društveni rascep posledica je toga što rascepi imaju kapacitet da premošćavaju različite društvene podele sa *ideološkim, normativnim i organizacionim elementima*.

Samim tim, teorijski pojam društvenih rascepa predstavlja kombinaciju **interesnih orijentacija** ukorenjenih u društvenoj strukturi, **kulturno/ideoloških orijentacija** ukorenjenih u normativnom sistemu i **obrazaca ponašanja** koji su vidljivi u organizacionom članstvu i političkom delovanju.

Društveni rascep

Društveni rascep Termin rascep predstavlja društvene i političke podele koje karakteriše uska povezanost između individualne pozicije u sistemu društvene stratifikacije, njihovih društvenih stavova i obrazaca ponašanja. Ova uska povezanost proizvodi stabilnost rascepa tokom vremena. Da bi neka podela u društvu ili društveni sukob postali društveni rascep, načelno moraju biti zadovoljena tri uslova.

1. Sukob proizvodi društvene podele koje razdvajaju društvene grupe sa različitim karakteristikama, kao što su etničko poreklo, rasa, jezik, položaj ili zanimanje.

2. Ljudi sa različitih strana te podele su svesni svog kolektivnog identiteta i dele međusobno slične vrednosti, kulturu ili ideologiju.
3. Da bi takva podela postala rascep, potrebna je organizaciona dimenzija: grupe sa različitih strana podele, sa zajedničkim identitetom i obeležjima, formiraju sopstvene organizacije kao što su sindikati, političke partije ili politički pokreti.

Pri tome, organizaciona dimenzija je ključna za razlikovanje rascepa od drugih oblika političkih i društvenih podela.

3.2.1 Tradicionalni društveni rascepi

Savremeno istraživanje odnosa između društva i političkih partija počelo je sa idejom da političke partije nastaju kao odrazi dubokih podela u društvu. Lipsetov i Rokanov rad o društvenim rascepima predstavlja klasičnu studiju kojom je započeo ovaj savremeni pristup (Lipset & Rokkan, 1967). U svom radu, oni tvrde da su se društvene podele nastale u ranoj fazi nacionalnog razvoja u Evropi kristalizovale kroz nastanak različitih političkih partija. Njihova kontroverznija ideja odnosi se na zaključak da se ova osnovna struktura rascepa iz XIX i početka XX veka, suštinski održala i u drugoj polovini XX veka.

Ova ideja je značajno kritikovana i mnoge naredne studije fokusirale su se na nastanak novih rascepa i nastanak novih političkih partija, kao i tipova političkih partija, ali je fokus ostao na pojmu društvenog rascepa. Pri tome, različite studije pokušale su da utvrde da li političke partije u razvijenim demokratijama i dalje imaju moć da kontrolišu i politizuju društvene rascepe ili su tu ulogu preuzeli drugi akteri, kao što su mediji ili politički pokreti.

Međutim, važno je istaći da iako su društveni rascepi zasnovani na društvenim razlikama koje nastaju dejstvom istorijskih

procesa, oni su uvek u isto vreme i *politički konstruisani, mobilisani i ojačani delovanjem političkih organizacija*.

Sa nastankom modernih parlamentarnih demokratija i slobodnih izbora, društveni rascepi nastali pre svega u XIX veku postaju politički aktivniji postaju instrument putem kojeg političke partije stvaraju svoje programe i mobilišu i motivišu potencijalne birače. Političke partije ne samo da koriste postojeće rascepe, već nastoje da stvore nove i da reaktiviraju *ugašene*.

Moderni partijski sistemi organizovani su upravoputem logike društvenih rascepa, na takav način da se partije pozicioniraju strateški na pojedinim stranama pojedinih društvenih rascepa. Drugim rečima, političke partije i partijski sistem ***prevode** društvene rascepe u elemente političke borbe i takmičenja.

Lipstet i Rokan (Lipset & Rokkan, 1967) tvrde da su revolucije u XIX veku proizvele četiri glavna ili **tradicionalna** društvena rascepa u zapadnim društvima. Kasnije se govori o dodatna dva velika rascepa koji su posledice dve nove revolucije: sovjetske 1917. godine i postindustrijske revolucije 60-ih godina XX veka. Poslednji i najnoviji veliki društveni rascep posledica je procesa globalizacije sa kraja XX veka.

1. Centar – Periferija. Ekonomski i kulturni rascep nastao formiranjem nacionalnih država u XIX veku. Odražava sukob između glavne administrativne oblasti države i udaljenih, perifernih oblasti.
2. Država – Crkva. Rascep nastao formiranjem nacionalnih država u XIX veku. Odražava sukob između crkvenih organizacija i sekularnih liberalnih država.
3. Ruralno – Urbano. Rascep nastao industrijskom revolucijom i transformacijom evropskih ekonomija. Sa jedne strane sukoba su ekonomski liberalizam i principi slobodne trgovine, a sa druge strane tradicionalni interesi poljoprivrednika i protekcionistički ekonomski principi.
4. Radnici – Poslodavci. Rascep nastao industrijskom revolucijom i sukobom između radničke klase i buržoazije, odnosno kapitalista koji su vlasnici sredstava za industrijsku proizvodnju.

Međutim, ne postoje svi tradicionalni rascepi u svim državama. Postoje različiti faktori koji utiču na to da li rascepi postoje ili ne postoje u nekoj državi.

1. Objektivni faktori: verske i nacionalne manjine, geografija države.
2. Stepen politizacije određenih rascepa od strane elita.
3. Jačina i aktuelnost starih rascepa sprečava nastanak novih.

U zavisnosti od broja i intenziteta rascepa, politički sistemi se mogu klasifikovati u sisteme u kojima imamo **homogen skup rascepa**, tj. sisteme gde dominira jedan rascep i sistem u kojima imamo **heterogen skup rascepa**, tj. sisteme gde postoji mnoštvo rascepa različitih intenziteta.

3.3 Promenljiva politika rascepa u Zapadnoj Evropi

U jednoj novijoj studiji (Ford & Jennings, 2020) kritički se analizira koncept rascepa u savremenim demokratijama Zapadne Evrope.

Kritike se fokusiraju na dva pitanja. Prvo pitanje preispituje snagu tradicionalnih rascepa, poput klase i religije, usled modernizacijskim promena poput sekularizacije i novih industrijskih revolucija. Drugo pitanje je opštije i preispituje da li je politika rascepa, zajedno sa tradicionalnom strukturom političkih partija i dalje stabilna.

U modernim demokratijama imamo primere *catch-all* partija koje nastoje da transcendiraju društvene rascepe i da privuku što veći broj simpatizera nezavisno od njihovih položaja na stranama tradicionalnih rascepa.

Sa druge strane, imamo sve veći broj novih, netradicionalnih (anti-sistemskih) partija, koje zaobilaze tradicionalne rascepe i promovišu nova politička pitanja. Sa ovim pitanjem povezano je i dopunsko pitanje, a to je da li svedočimo nastanku novih društvenih rascepa i nestanku starih?

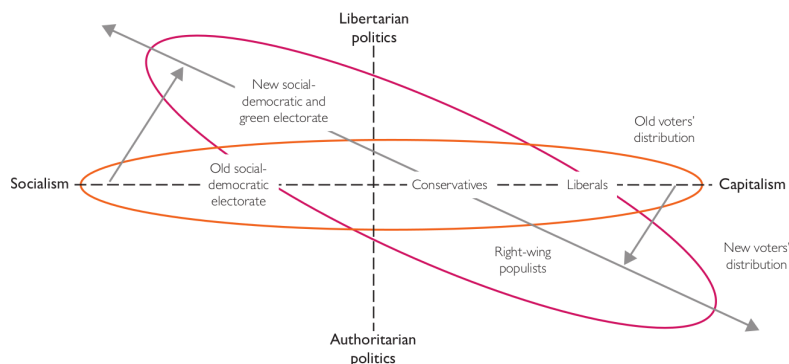
Autori ovog rada analiziraju različite društvene promene u Zapadnoj Evropi koje su potencijalno izvori ovakvih novih rascepa. Te promene su:

1. ekspanzija visokog obrazovanja,
2. masovna imigracija,
3. reakcija neobrazovanih konzervativnih belih glasača na ove društvene promene,
4. starenje stanovništva,
5. i nastanak novih geografskih rascepa i segregacija stanovništva na velike urbane centre i polu-urbana područja.

U zaključku rada, autori tvrde da je stara struktura rascepa u Evropi značajno izmenjena i da dominiraju novi rascepi koji se odnose na **migracije, evropske integracije i globalizaciju**. Nosioци ovih novih rascepa jesu nove političke partije, poput alternativne desnice, zelenih partija i nove liberalne partije, dok su tradicionalne partije, poput socijalista i konzervativaca u padu.

Nastanak ovih novih rascepa, vođen je društvenim promenama. Ekspanzija obrazovanja dovela je do sve većeg udela kvalifikovane i visoko kvalifikovane radne snage u evropskim društvima. Sa druge strane, masovne migracije povećale su etnički diverzitet birača u evropskim državama. Starenje stanovništva dovelo je do novog generacijskog jaza između brojnije kohorte starijih birača i manjine mladih. Ove generacije se ne razlikuju samo po brojnosti, već i po zanimanjima i obrazovanju, pa samim tim i po vrednostima i interesima. Na kraju, promene u geografiji stanovništva dovode do jaza i novih rascepa između bogatijeg i rastućeg stanovništva koje živi u velikim urbanim centrima i siromašnijeg i opadajućeg stanovništva ruralnih i polu-urbanih oblasti. Nastanak novih partija i fragmentacija starih partijskih sistema dovodi do novih oblika političke mobilizacije i uvodi ova društva u novu eru nestabilnosti, koja je glavni izvor političkih promena.

Slika 3.1 prikazuje promenu osnovnih dimenzija politike velikih društvenih rascepa u savremenoj demokratiji. Dve osnovne

Slika 3.1: Promena strukture rascepa u savremenim demokratijama

dimenzije (Socijalizam-Kapitalizam) i (Sloboda-Autoritarizam) se transformišu tako da od stare podele biračkog tela na socijal-demokrate, liberalne i konzervativce dolazimo do nove distribucije glasova birača (crvena elipsa) na novo socijal-demokratsko, liberalno i/ili zeleno biračko telo i biračko telo desnog populizma.

3.4 Partijski sistemi

Partijski sistem je pojam iz političkih nauka koji je formulisao kako bismo opisali neke pravilnosti koje srećemo u političkom životu različitih država. Već vekovima, političkom borbom u SAD dominiraju dve političke partije Republikanci i Demokrate. U Velikoj Britaniji i Nemačkoj takođe imamo dve velike partije, uz nekoliko manjih poput Liberala ili Zelenih. U Francuskoj imamo više većih partija. U mladim demokratijama imamo ponekad i preko 5 parlamentarnih partija različite veličine.

Ono što se kroz komparativnu analizu može lako primetiti jeste da ovi obrasci broja i relativne snage partije nisu nasumični već da prate određene pravilnosti. Termin partijski sistem upravo označava relativno trajne i stabilne obrasce broja i međusobne snage političkih partija, kao i njihovih pozicija u odnosu na tradicionalne i moderne društvene rascepe.

Partijske sisteme pre svega klasifikujemo prema njihovoj morfologiji u odnosu na broj partija koje se u njemu sadrže. U višepartijskim parlamentarnim demokratijama razlikujemo četiri osnovna tipa partijskih sistema.

U **sistemu sa dominantnom partijom** imamo jednu veliku partiju vlast i nekoliko značajno manjih i manje značajnih partija koje mogu biti takođe na vlasti ili u opoziciji. Neke od tih partija mogu biti takozvane *partije sateliti* što znači da su produžena ruka dominantne partije.

Dvopartijski sistem je onaj u kojem glavnu političku borbu vode dve, gotovo ravnopravne političke partije. Za ovaj partijski sistem karakteristična je žestoka partijska borba i veoma neizvestan ishod gotovo svakih izbora. Najkarakterističniji primer jeste partijski sistem SAD.

Višepartijski sistem karakteriše borba između više od 2 partije, pri čemu najmanje tri imaju relativno ravnopravan status i izborni rezultat. Izbori su često neizvesni, a kako je malo izvesno da će jedna partija odneti čistu pobjedu, posle izbora najčešće sledi dug period formiranja postizbornih koalicija koje će sastaviti parlamentarnu većinu.

Polarizovan višepartijski sistem je podtip višepartijskog sistema u kojem je veći broj partija okupljen u suštinski dve izborne koalicije tako da je on funkcionalno bliži dvopartijskom sistemu.

U izbornom smislu, partijski sistemi funkcionišu kao *sistem spojenih sudova* jer u zavisnosti od strukture i morfologije sistema, loš rezultat jedne partije automatski znači i dobitak za druge partije. Partijski sistemi se razlikuju i po svojoj **otvorenosti** za nove partije. U nekim sistemima, prisustvo novih partija je uobičajeno za svaki novi izborni ciklus, dok se u drugim nove partije pojavljuju jednom u dve decenije.

Nekada prisustvo novih partija ne ugrožava već postojeće stare ili **etablirane partije** jer nove partije dolaze, uzimaju deo glasova od velikih partija, ali često se i gasu i nestaju pri čemu se njihovi birači ili vraćaju starim partijama i pronalaze 'novu alternativu'.

3.5 Praktikum

Osnovni kvantitativni pokazatelj veličine i morfologije partijskog sistema jeste **efektivni broj partija**. Na svakim demokratskim izborima takmiči se veći broj partija od kojih su mnoge irelevantne, tj. imaju zanemarljiv uticaj na politički sistem. Tu spadaju različite organizacije, pokreti i grupe građana koje se povremeno takmiče na izborima i ostvaruju minimalne rezultate.

Sa druge strane, nemaju sve političke partije jednak uticaj na partijski sistem i nisu sve ravnopravni delovi tog sistema. Politička partija koja više decenija ima dvocifreni rezultat na izborima nema podjednak uticaj na sistem kao novoformirana partija koja ostvaruje 3% na prvim izborima na kojima nastupa.

Ovaj problem različite relevantnosti dobija na značaju kada pokušavamo da klasifikujemo neki sistem kao dvopartijski, višepartijski itd. Formalno, nijedan demokratski sistem nije sistem samo sa jednom ili dve partije. U SAD, van Republikanske i Demokratske stranke postoji niz drugih stranaka (poput Libertarijanske ili Zelene), a i u sistemima sa jednom dominantom strankom postoji niz drugih registrovanih partija.

Samim tim, otvara se pitanje merenje veličine sistema uzimajući u obzir relevantnost partija. Kako bismo izbegli puku subjektivnost dozvoljavajući istraživačima da sami procene koje partije su relevantne, a koje ne, razvijen je relativno jednostavan indikator - **ENP** tj. efektivni broj partija.

$$ENP = \frac{1}{\sum_{i=1}^N p_i^2}$$

ENP je koristan indikator u komparativnim istraživanjima jer nam omogućava da pratimo razvoj partijskih sistema tokom vremena, kao i da poredimo države po veličini i morfologiji partijskih sistema. Na primer, ENP za SAD je gotovo uvek tačno 2,0, dok je za Veliku Britaniju nešto viši oko 2.3 u poslednim decenijama.

Tabela 3.4: Efektivni broj partija u Srbiji, Sloveniji i Hrvatskoj
od 2000. godine do danas

Država	Godina	ENP
Srbija	2000	9.4
Srbija	2003	4.8
Srbija	2007	4.6
Srbija	2008	3.5
Srbija	2012	4.9
Srbija	2014	2.3
Srbija	2016	3.2
Srbija	2020	1.7
Slovenija	2000	4.9
Slovenija	2004	4.9
Slovenija	2008	4.2
Slovenija	2011	4.7
Slovenija	2014	4
Slovenija	2018	6.8
Hrvatska	2000	4
Hrvatska	2003	3.6
Hrvatska	2007	3.1
Hrvatska	2011	2.6
Hrvatska	2015	2.9
Hrvatska	2016	3
Hrvatska	2020	3.2

4 Javno mnjenje

4.1 Društveni stavovi

Društveni i političke stavovi predstavljaju trajne i relativno stabilne konfiguracije kognitivnih elemenata individua. Konkretnije, u psihologiji se stav definiše kao tendencija ka **pozitivnoj, negativnoj ili ambivalentnoj** evaluaciji nekog objekta (osobe, procesa, institucije, grupe, događaja ...). Dodatni problem istraživanja političkih stavova je što se oni mogu istovremeno odnositi na niz različitih političkih pitanja.

Na primer, ako je neko usvojio negativan stav prema političkom problemu nezavisnosti Kosova, takav stav se “provlači” kroz različita politička pitanja i ocene koje građani daju političkim partijama, političarima i političkim programima.

Strogo govoreći, stavovi nam nisu **direktno** dostupni za istraživanje jer odgovor ispitanika na većinu anketnih pitanja predstavlja rezultat kompleksnog sistema stavova, vrednosti i različitih vrsta političkog uticaja.

4.2 Istraživanja društvenih stavova

‘Obični’ građani su u isto vreme i **neinformisani** i **proračunati** kada je u pitanju politika. Najveći broj građana nije dovoljno informisan da bi njihova verovanja bila usklađena sa političkom stvarnošću. Građani poseduju interese i ciljeve, javne i privatne, a znaju zaista malo o tome kako se ti ciljevi mogu postići i kako da politički deluju u najboljem mogućem pravcu za ostvarenje tih ciljeva.

Ova nekonzistentnost između neinformisanosti i proračunatosti je jedna od enigmi političkih istraživanja. Lakše bi bilo kada

bismo građane mogli da podelimo na one koji su neinformisani, implusivni, preterano emocionalni i na one koji su informisani i racionalni. Međutim, ova dihotomija je lažna i nema pravo uporište u stvarnosti.

Prve masovne i metodološki rigorozne studije javnog mnjenja nakon II Svetskog rata, pre svega u SAD i Evropi, pokazale su da je pretpostavka o informisanim i proračunatim građanima neodrživa. Demokratska politička teorija pretpostavljala je da su građani razvijenih demokratija u većini visoko politički informisani i posvećeni demokratskom političkom životu. Međutim, zaključci nekoliko komparativnih istraživanja, priređenih u veoma uticajnoj knjizi *Američki glasač* (Campbell, 1964) koju su priredili tada najvažniji istraživači javnog mnjenja u SAD, potpuno su razorili ovu pretpostavku, pri čemu je ocenjeno da je udeo informisanih, posvećenih i angažovanih birača ispod 10%.

Ta istraživanja pokazala su da Amerikanci ne znaju gotovo ništa o politici, pri čemu i stepen interesovanja za važna politička pitanja nije bio visok. Stavovi Amerikanca nisu pokazivali nikakvu bar delimično koherentnu ideološku strukturu elemenata iz kojih se sastoje već su “razbacani,” tj. predstavljaju nekonzistentnu mešavinu različitih, često suprotstavljenih elemenata. Jedan od autora pomenute knjige, Filip Konvers, smatrao je čak da javno mnjenje čine “ne-stavovi,” ad-hoc dati odgovori anketaru na kućnom pragu od strane ispitanika koji zapravo i nemaju nikakve političke stavove.

Reakcija na ovaj niz istraživanja koji se protezao sve do kraja osamdesetih godina bila je izrazito pesimistična. Ako je većina birača neinformisana i nezainteresovana, onda oni nisu ništa drugo do pijuni u političkoj igri, nesposobni da shvate političku realnost i nesvesni posledica svojih izbora. Međutim, naredna istraživanja su donekle “ispravila” ovu inicijalnu reakciju.

Neki ljudi, neko vreme obraćaju pažnju na to šta vlast radi. Nema razloga zašto bismo apriori pretpostavljali da građani uvek prate šta radi vlast u njihovoj zemlji. Nije potrebno da građani konstantno prate rad vlade, da se uključuju u javne debate i da se bave važnim političkim pitanjima. Glavni deo političke borbe tiče se **jednog** dela građana u **sporadičnim**

trenucima vremena, obično neposredno pred izbore ili referendume. U tom periodu, građani se više aktiviraju i više informišu o politici.

Nekim ljudima, na određeno vreme, je stalo do toga šta vlast radi. Kao što možemo zaključiti iz izborne izlaznosti u različitim demokratijama, neke građane uopšte nije briga ko će pobediti na izborima. Mnoge građane više zanima ono što vlast ne radi, nego ono što radi. Građane mogu zanimati određena politička pitanja, naročita ona koja direktno utiču na njihov život, kao što je pitanje legalnog abortusa. Međutim, to ne znači nužno da će biti voljni i dovoljno aktivni da se uključe u javne debate o abortusu u normalnim okolnostima. Ali, ukoliko dođe do raspisivanja referenduma o ovom pitanju, građani se mogu u velikoj meri aktivirati, učestvovati i odlučivati u ovom procesu pri čemu im je vrlo stalo do konačnog ishoda.

Neki od onih ljudi koji ne obraćaju pažnju na to šta vlast radi, svakako formiraju političko mišljenje. Bez ikakvih stvarnih informacija o tome kako vlast funkcioniše i kakva je trenutna politika vlasti po nekom pitaju, građani mogu formirati stavove o tome da li je nešto što vlast radi ili ne radi dobro ili loše. To se najčešće dešava tako što će **preuzeti** stav od nekog drugog ko je duže vremena obraćao pažnju. To može biti član porodice, prijatelj, kolega, nastavnik, doktor, televizijski voditelj, glumac, ili bilo koja druga javna ličnost. Podela rada i specijalizacija odnose se na sve sfere društvenog života, pa i na konzumaciju i obradu informacija. Obraćamo pažnju na mali broj stvari koje nas zanimaju i ignorišemo sve ostalo.

Na veliki deo javnog mnjenja utiču masovni mediji. Pri tome, to ne znači da su sami masovni mediji tvorci tog uticaja. Mediji ne mogu zapravo fabrikovati ili izmisliti debatu u društvu koja ne postoji, već se njihova uloga svodi na izbor tema sa dnevnog reda na koje će obraćati pažnju i na koji način će predstaviti učesnike u toj debati. Pri tome, često se podrazumeva i često biva u praksi da u debati imamo samo dve strane i često imamo ukрупnjavanje političkih aktera na jednoj od dve strane problema (koji često mogu biti društveni rascepi). Pri tome, može se desiti da po nekom pitanju i nemamo debatu zato što nikome nije u interesu da zastupa (javno) poziciju koja je nepopularna. U tom slučaju, mediji održavaju *status quo* javnog mnjenja:

jedna strana problema je popularnija, samo ta strana se čuje u javnosti i ta strana nakon toga postaje još popularnija itd. U tom slučaju imamo samo-cenzurisanje javne sfere jer niko ne želi da zastupa mišljenja koja nisu popularna u javnosti.

Ovi postulati govore o statici javnog mnjenja. Međutim u istraživačkom i praktičnom smislu interesantnija je dinamika javnog mnjenja, odnosno dinamika mišljenja jer upravo nju srećemo u trenucima velikih društvenih i političkih promena.

Dinamika mišljenja se može posmatrati na nivou individue i na kolektivnom, odnosno društvenom nivou. Na nivou individue govorimo o usklađivanju i promeni stavova, a na kolektivnom o procesima koji se odnose na javno mnjenje.

Činioci individualne dinamike su pre svega **kognitivna i socijalna disonanca**. Kognitivna disonanca se odnosi na potrebu ili nagon individue da usaglasi elemente svog stava, odnosno da promeni verovanja ili ponašanja, što nekad može dovesti do promene čitavog stava. Ovaj efekat se zapravo odnosi na povećanje konzistentnosti stava prema nekom objektu. Socijalna disonanca se odnosi na potrebu da usaglasimo svoje stavove sa stavovima drugih ljudi sa kojima smo u interakciji. Istovremeno dejstvo kognitivne i socijalne disonance može proizvesti veoma kompleksnu dinamiku na individualnom nivou.

Sa druge strane, formiranje i promena javnog mnjenja predstavljaju kolektivne procese. Postoji nekoliko najvažnijih procesa i efekata dinamike javnog mnjenja.

Agregatni dobitak Agregacija mišljenja nagrađuje uređene i stabilne obrasce mišljenja, odnosno pravi razliku između *signala i šuma*. Kada se sumiraju obrasci putem kojih ljudi reaguju na događaje, neke reakcije su češće od drugih i ljudi reaguju slično na slične događaje. Sa druge strane postoje idiosinkratične ili nasumične promene mišljenja koje se međusobno poništavaju i nemaju kolektivni uticaj. Ako neki ljudi obraćaju pažnju na politiku i pri tome je jednog delu tih ljudi stalo do određenih političkih pitanja, oni kojima nije stalo i koji ne obraćaju pažnju neće dominantno uticati na prosečno mišljenje.

Liderstvo mišljenja. Kao što je ranije pomenuto, mišljenje se prenosi od onih koji prate politiku ka onima koji je ne prate.

Oni koji imaju znanje o politici će verovatnije uticati na nekog koji to znanje nema, nego obrnuto. Pretpostavimo da vam blizak prijatelj nekoliko puta ponovi “Predsednik je autokrata.” Pretpostavimo da vi ne znate ko je tačno predsednik, šta je uloga predsednika, niti šta to precizno i tačno znači reč “autokrata.” Međutim, ako ponovite ovu rečenicu vašeg prijatelja u nekom drugom razgovoru, u nekoj anketi ili budete vođeni tom mišlju kada izađete na biralište, onda ova uređena reakcija na delovanje Predsednika postaje vaša uređena reakcija. Kada se ovakav stav prenosi duže vremena iznova, on postaje uređen, stabilan deo javnog mnjenja. “Javnost” ili javna sfera tako postaje više uređena nego što su uređeni pojedinačni stavovi građana, a biračko telo postaje “pametnije” od samih birača.

Poslednji postulat ima važnu implikaciju za naučna istraživanja politike - iako su individualna mišljenja nestabilna, često fabrikovana i nepouzdana, na agregatnom nivou sistem mišljenja (odnosno javno mnjenje) je uređen i prepun stabilnih obrazaca koji se mogu naučno istraživati i komparativno analizirati.

Pošto je za formiranje javnog mnjenja potreban samo mali broj građana koji prate politiku, javno mnjenje postaje osetljiv politički barometar putem kojeg se može osetiti “puls” političkog života. Promene javnog mnjenja tako postaju važan indikator društvenih i političkih promena u jednom društvu.

4.3 Kako građani pretvaraju informacije u javno mnjenje?

Jedna od najuticajnijih teorija javnog mnjenja koja precizno opisuje mehanizme putem kojih građani primaju i obrađuju informacije u javnoj sferi i pretvaraju ih u stavove i mnjenje o političkim pitanjima predstavljena je u knjizi Džona Zalera *Priroda i poreklo javnog mnjenja* (Zaller, 1992).

Zaler počinje od osnovnih elemenata procesa stvaranja i promene javnog mnjenja.

Ti elementi su:

- politička svest

- političke predispozicije
- razmatranja
- političke poruke

Politička svest predstavlja stepen u kojem individua **obraća pažnju** na politiku i razume i razlikuje različite izvore političkih informacija. Ključni element političke svesti je apsorpcija političkih komunikacija i ona podrazumeva intelektualno i kognitivno uključivanje u političke tokove i javne poslove.

Političke predispozicije su stabilne individualne crte koje regulišu prihvatanje ili neprihvatanje političkih komunikacija i poruka usmerenih ka individui. One imaju kritičnu ulogu u posredovanju između političkih informacija i rezultujućih pozicija po različitim političkim pitanjima.

Najčešće korišćeni tip političkih predispozicija u istraživanjima su **vrednosti**. Vrednosti predstavljaju opšte i relativno trajne standardi koji vode individue ka zauzimanju određene pozicije po političkim pitanjima. Na primer, za osobu koja vrednuje tradiciju svog naroda manje je verovatno da će se po nekom političkom pitanju opredeliti za poziciju koja je suprotstavljena toj istoj tradiciji.

Razmatranja su kognitivni procesi čiji rezultat dovodi do toga da građanin zauzme neku od strana zastupljenih u nekom političkom problemu. Razmatranja uključuju kognitivnu i afektivnu komponentu. Kognicija je uključena kroz neko naše verovanje o objektu koji je predmet razmatranja, a afektivna komponenta je uključena u evaluaciju tog verovanja.

Na primer, ukoliko u anketi postavimo pitanje o stavu građana o spoljnoj politici Vlade Srbije, kognitivna komponenta odnosi se na sve informacije i znanje građana o spoljnoj politici Vlade Srbije, a afektivna o njihovim ocenama spoljne politike na osnovu informacija koje poseduju. Zajedno one čine jedno razmatranje, koje se u anketi meri putem odgovora na određenoj skali.

Pored razmatranja, u Zalerovoj teoriji imamo i dva tipa političkih poruka: **poruke ubeđivanja** i **poruke signaliziranja**. Poruke ubeđivanja predstavljaju argumente i slike koje pružaju

razlog da se zauzme određena pozicija o određenom političkom problemu. Ukoliko se ti argumenti ili slike prihvate, oni postaju razmatranja građana. Sa druge strane, poruke signaliziranja pre svega sadrže kontekstualne informacije o sadržaju neke druge poruke ubeđivanja. Ukoliko neki političar prenosi poruku ubeđivanja potencijalnim biračima, druga politička stranka može preneti poruku signaliziranja da je taj političar npr. “korumpiran” i time utiče na prijem inicijalne poruke kod birača.

Na osnovu ovih elemenata, Zaler definiše nekoliko aksioma svog teorijskog modela.

Aksiom recepcije. Što je veći stepen kognitivne uključenosti individue u neki politički problem, to je veća verovatnoća da će primiti političke poruke koje se odnose na taj problem.

Praktična primena ovog aksioma jeste uključivanje instrumenata u političke ankete koji se odnose na kognitivnu uključenost (zainteresovanost i praćenje politike i specifičnih političkih problema), kao i testiranje političkog znanja ispitanika.

Pri tome, važno je napraviti razliku između mera političke svesti (koja je opšta i ne odnosi se na specifičan problem) i mera uključenosti i praćenja određenih političkih pitanja.

Aksiom otpora. Ljudi imaju tendenciju da odbijaju argumente koji su nekonzistentni sa njihovim političkim predispozicijama, ali ta tendencija je izražena onoliko koliko poseduju kontekstualne informacije koje im omogućavaju da prepoznaju da je argument u suprotnosti sa tim predispozicijama.

Ključan element aksioma otpora jesu upravo informacije koje povezuju političke poruke i predispozicije, što je preduslov formiranja konzistentnih sistema verovanja, odnosno pozicija o političkim pitanjima koje su konzistentne sa političkim vrednostima koje imamo. Ovaj aksiom je ujedno i najkompleksniji jer kao posledicu njegovo delovanja srećemo i političku polarizaciju (sa jedne strane) i političku manipulaciju i povodljivost (sa druge strane).

Aksiom dostupnosti. Ukoliko je neko razmatranje formirano u skorije vreme i ukoliko se o tom razmatranju razmišljalo u sko-

rije vreme, ono će se lakše i preciznije artikulirati bez dodatnog razmišljanja.

Ovaj aksiom je takođe relevantan za empirijska istraživanja jer premišljanje i odugovlačenje ispitanika pri davanju odgovora može biti indikator da ispitanik o toj temi nema razvijeno razmatranje i da zapravo smišlja odgovor na licu mesta. Međutim, to ne znači nužno da takve odgovore treba zanemariti.

Aksiom odgovora. Individue daju odgovore na anketna pitanja tako što uprosečavanjem dostupnih razmatranja.

Poslednji aksiom zapravo povezuje sve prethodne, zajedno sa osnovnim elementima teorije i govori nam šta u teorijskom smislu predstavljaju odgovori koje dobijemo u anketama javnog mnjenja. Iako ih ponekad nazivamo “stavovima,” odgovori nisu stavovi u pravom smislu već reakcije koje su proizvod delovanja kompleksnih društvenih i kognitivnih procesa. Samim tim, “stavovi” dobijeni u anketnim istraživanjima ne mogu se neposredno analizirati nego se moraju konceptualizovati kroz statističke modele koji povezuju vrednosti, stepen uključenosti, informisanosti i političkog znanja ispitanika. Takođe, odgovori na pojedinačna pitanja ne mogu se analizirati izolovano, već kroz međusobni odnos i odnos sa prethodno navedenim varijablama.

Iste godine kada je Zaller objavio pomenutu knjigu, zajedno sa politikologom Stenlijem Feldmanom objavio je rad “Jednostavna teorija anketnih odgovora” u kojem su principe Zallerove teorije javnog mnjenja primenili metodologiju istraživanja javnog mnjenja (Zaller & Feldman, 1992).

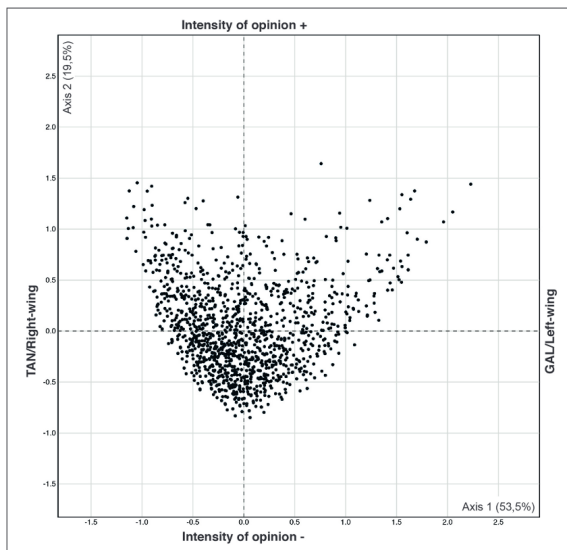
U tom radu, oni su postavili čak 17 hipoteza od kojih su potvrdili 16. Ovih 16 hipoteza su agregirane u tri efekta koje su potvrdili u anketnim istraživanjima. Potrebno je napomenuti da u pitanju nisu klasična anketna istraživanja javnog mnjenja, već neka vrsta preteče “kognitivnih intervjua,” koji imaju sve elemente anketnog istraživanja “lice u lice”, pri čemu anketari između postavljenih pitanja razgovaraju sa ispitanicima o njihovom procesu davanja odgovora (na osnovu kojih informacija, o čemu su razmišljali, koje im asocijacije prve padaju na pamet nakon što su čuli pitanja itd.).

Pomenuta tri efekta su:

1. Zavisnost odgovora od probabilističke pretrage pamćenja.
2. Efekat ideja koje su u skorije vreme poprimile značajnost.
3. Efekat pomišljanja odgovora.

4.4 Intenzitet političkih stavova

Primer na kojem ćemo videti kako izgleda analiza distribucije političkih stavova (intenziteta i smera) zasnovan je na nedavnom istraživanju prostora političkih stavova u Velikoj Britaniji nakon Bregzita (Lindell & Ibrahim, 2020).

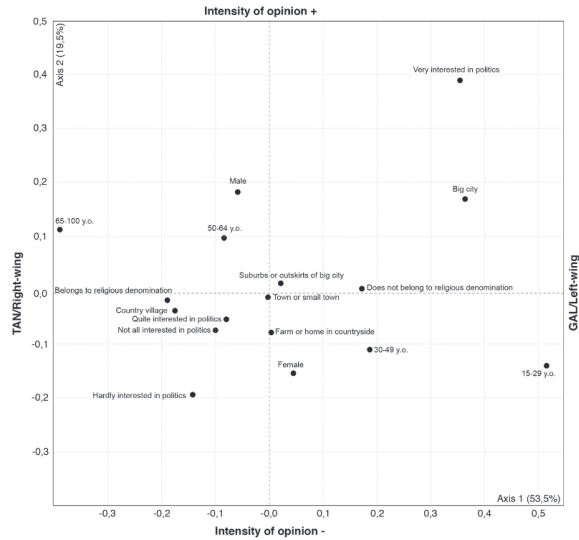

Slika 4.1: Prostor političkih stavova i njihovih intenziteta u Velikoj Britaniji

U ovoj studiji su različiti odgovori ispitanika analizirani i transformisani u poziciju ispitanika u odnosu na GAL/TAN rascep odnosno podelu političkog prostora. GAL odgovora onome što je u 20. veku predstavljalo levicu, dok je TAN savremena desnica. Pored ove pozicije u zavisnosti od odgovora ispitanika izmeren je i intenzitet njihovih stavova.

Na osnovu pozicije i intenziteta moguće je pozicionirati svakog ispitanika u koordinatnom sistemu (Slika 4.1). Pozitivna

vrednosti na X-osi označavaju leve stavove, a negativne desne. Takođe, pozitivne vrednosti na y osi predstavljaju intenzivne stavove, a negativne vrednosti stavove niskog intenziteta.

Slika 4.2: Kategorije ispitanika i njihove pozicije u koordinatnom sistemu

Pored ovog grafikona u studiji je prikazano još nekoliko gde nisu prikazani individualni ispitanici već kategorije ispitanika u odnosu na njihova obeležja. Na primer, vidimo da ispitanici uzrasta od 15-29 godina u proseku imaju izrazito leve stavove, ali niskog intenziteta (Slika 4.2).

5 Politička komunikacija

5.1 Osnovni pojmovi

Pre nego što dođemo do pojma političke komunikacije, potrebno je da za potrebe ovog odeljka dođemo do prihvatljivog određena politike kao društvene aktivnosti.

Politiku ćemo odrediti kao javni sukob i debatu različitih grupa (koje imaju nejednake pristupe moći) oko:

1. resursa,
2. vizija,
3. i politika (Perloff, 2018).

Kada kažemo politika u jednini najčešće mislimo na opšti pojam politike kao društvene aktivnosti (eng. *politics*), dok pod pojmom politike najčešće podrazumevamo praktični oblik politike u konkretnom domenu, usmeren na rešavanje konkretnih društvenih problema (eng. *policy*). Češće ćemo u tom značenju koristiti termin **javne politike**.

Iz ovog određenja vidimo da je po svojoj suštini politika javna delatnost i da samim tim nužno zahteva postojanje određenih komunikativnih procesa koji se odigravaju u sferi javnosti. Ti procesi čine političku komunikaciju. Pošto je ona usmerena na društvene grupe koje se suštinski takmiče za posedstvo političke moći i moći kontrole i upravljanja društvom i da je to takmičenje prožeto emocijama, neprijateljstvom, sukobom, politička komunikacija ima često negativnu emocionalnu obojenost i komunikaciju i predstavlja haotični proces u kojem se prepliću različite političke poruke i negativni aspekti komunikaciji (uvrede, netrpeljivost, dezinformacije, govor mržnje).

Dakle, za razliku od nekih drugih domena komunikacije, politička komunikacije može biti izraženo negativna i kompleksna. Politički život u savremenim demokratijama ima cikluse i ritmove koji korespondiraju velikim krizama i izbornim kampanjama, te se različiti komunikacioni procesi menjaju tokom vremena i građani bivaju izloženi tokovima političke komunikacije različitog intenziteta.

Međutim, u svakom trenutku politička komunikacija predstavlja centralnu pozornicu demokratije i demokratskih političkih sistema, odnosno forum ili arenu u kojoj se odigravaju procesi difuzije u demokratskom društvu. To znači da građani socijalizuju unutar takvog komunikacionog konteksta, da uče i primaju informacije od različitih aktera i da uzimaju različite političke poruke u razmatranja i na osnovu njih donose niz političkih odluka u svojim životima.

5.2 Komponente političke komunikacije

Postoje brojne definicije političke komunikacije, ali za potrebe ovog odeljka ćemo se fokusirati na niz komponenti ili elemenata koji su zajednički za različite definicije.

5.2.1 Most između medijskih i političkih institucija

Politička komunikacija spada u oblik masovne komunikacije u savremenim društvima i primarni akteri u ovom komunikacionom procesu jesu medijske i političke organizacije. Oni predstavljaju primarne tvorce političkih poruka i signala koje su usmerene ka građanima, odnosno ka široj javnosti.

5.2.2 Konstrukcija političkih simbola

Politička komunikacija se zasniva na intenzivnoj upotrebi političkih simbola u cilju uprošćavanja kompleksnog sadržaja politike u poruke koje se mogu prenositi putem masovnih medija. Vizuelni simboli i slike imaju poseban značaj u politici (plakati, bilbordi, reklame, itd.).

5.2.3 Posredovana aktivnost

Malobrojni su oblici političke komunikacije koji nisu posredovani od strane medija. Van toga što političari mogu da organizuju skupove i kampanje od vrata do vrata, većina njihovih obraćanja građanima odigravaju se putem masovnih medija. U poslednjim decenijama, omogućen je nešto veći stepen neposrednosti putem interneta i društvenih mreža, ali ne treba zaboraviti da internet platforme ili servisi (YouTube, Twitter, TikTok) i dalje na određeni način posreduju u određenoj meri tako što utiču na verovatnoću da će određeni korisnik primiti određeni politički sadržaj.

5.2.4 Usmerena na tehnologiju

Kao i svaki drugi oblik masovne komunikacije, potrebna je tehnološka infrastruktura kako bi se ona nesmetano odvijala. Samim tim, tehnološke inovacije značajno mogu da menjanju formu, tok i intenzitet političke komunikacije.

5.2.5 Multimedijalna aktivnost

U poslednjih 100 godina, politička komunikacija gotovo uvek funkcioniše kroz više medija u isto vreme, pri čemu se različite političke poruke i informacije prilagođavaju medijumu putem kojeg se prenose ka građanima (radio, štampa, televizija, internet).

5.2.6 Povezuje lidere, medije i građane

Krajni ishod političke komunikacije i njena osnovna demokratska funkcija jeste prenos političkih poruka i informacija građanima. Ove poruke istovremeno dolaze od političkih lidera, ali i od raznih aktera van sfere politike (analitičari, intelektualci, javne ličnosti) kroz njihovu medijsku aktivnost i prisustvo.

5.2.7 Funkcioniše na globalnom nivou

Već kroz 20. vek politička komunikacija poprima globalnu dimenziju i sa pojavom globalno prisutnih masovnih medija možemo govoriti i o jedinstvenom globalnom toku političke komunikacije, kao i postepenom slabljenju ili nestajanju lokalizovane političke komunikacije.

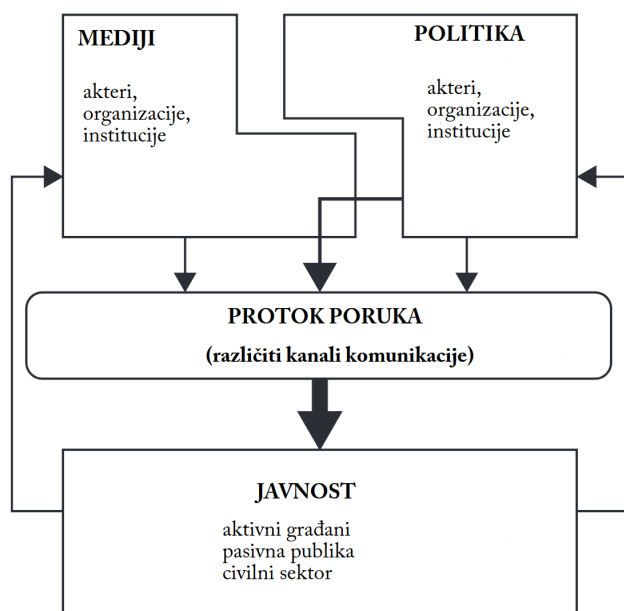
5.3 Masovni mediji

Dugo vremena, tradicionalni masovni mediji imali su ulogu “čuvara kapije”, odnosno posrednika u proveru i prenosu informacija od političkih elita ka narodu. Urednici i novinari imali su moć da odlučuju šta je verodostojna informacija, a šta ne, i koje informacije treba preneti publici, tj. građanstvu.

U konačnu “meta” političke komunikacije jesu građani, odnosno građanstvo. Ova ciljna grupe uključuje kakofoniju politički angažovanih i zainteresovanih građana, kao i onih koji su indiferentni, neupućeni ili nezainteresovani. Građanstvo uključuje i one čiji se jedini kontakt sa politikom odigrava u nekoliko dana pred izbore i na samim izborima, ali i one koji provode nekoliko sati svakog dana prateći politički sadržaj u masovnim medijima.

Tradicionalni proces političke komunikacije posredovan je masovnim medijama. Političari su oni koji najčešće iniciraju proces komunikacije putem izjave, obraćanja, konferencije za medije. Mediji potom “preuzimaju” i moderiraju proces komunikacije tako što unutar istog diskursa ukrštaju više poruka, mišljenja različitih strana i prosleđuju kanalima masovne komunikacije tako uređen skup poruka i informacija. Neki građani će neke od tih poruka i informacija primiti i uzeti u razmatranje, a potom će neki od njih formirati mišljenje o političarima ili o drugim akterima koji su učestvovali u ovom procesu (Slika 5.1).

Ovakav model je opisan kroz klasičnu analizu političke komunikacije prvoj polovini XX veka, viđenu pre svega kroz Lipmanovo viđenje formiranja javnog mnjenja pod (gotovo) isključivim uticajem masovnih medija (Lippmann, 1946).

Slika 5.1: Šematski prikaz političke komunikacije

Lipmanova glavna teza bila je da formiraju “slike u našim glavama”, odnosno da kreiraju sliku o politici i ona se naslanja na ideju o političkoj komunikaciji kao posredovanoj aktivnosti, tj. o potrebi građana da se oslanjaju na masovne medije da bi se informisali o politici. Mediji nam pružaju podatke i slike koje mi koristimo kako bismo konstruisali naše predstave o političkom svetu i to je primarni izvor njihove moći i uticaja u savremenim političkim sistemima.

5.4 Komunikacioni protok iz dva koraka

Međutim, nisu mediji jedini posrednici u komunikaciji između političke elite i građana. Kac i Lazarsfeld (Katz & Lazarsfeld, 1955) su već 1955. godine sugerisali da građani poklanjaju svoje poverenje ne-medijskim ličnostima u javnom prostoru i od njih “pozajmljuju” stavove i verovanja o različitim političkim pitanjima. Pored toga, građani diskutuju o politici sa prijateljima, porodicom, kolegama i drugim osobama i u svom okruženju imaju “influensere” ili osobe čije mišljenje o politici može biti uticajno unutar privatne sfere. Ove osobe nazimo “lideri mišljenja” i oni imaju ključnu ulogu u načinu na koji građani individualno ili kolektivno obrađuju informacije i poruke koje primaju putem masovnih medija.

Komunikacija između lidera mišljenja i građana je drugi korak u protoku informacija, tako da se model političke komunikacije dopunjuje u odnosu na standardni model koji smo prikazali ranije. Pošto masovni mediji nisu jedini posrednik u ovom komunikacionom procesu, postavlja se pitanje ograničenja i krajnjeg dometa njihovog uticaja.

U savremenim debatama, teza o ograničenom uticaju ili “minimalnim efektima” (Bennett & Iyengar, 2008) masovnih medija na javno mnjenje potpomognuta je argumentima koji se odnose na uticaj određenih internet platformi na diseminaciju medijskih i drugih političkih informacija putem interneta, ali ulogom algoritamske distribucije informacija na nekim od tih platformi (najčešće se to povezuje sa periodom od 2014. godine do danas). Fragmentacija publike podrazumeva da se u prajm tajmu publika više neće okupljati oko jednog (ili eventualno

nekoliko) nacionalnih programa koji će diktirati puls javnog mnjenja nacije. Publika postepeno evoluira u značajno manje, odvojene i homogene podskupove biračkog tela koja se usmerava ka onim medijskim sadržajima i porukama koji najviše odgovaraju njihovim političkim predispozicijama. Samim tim, “mimalni efekti” medija odnose se na nesposobnost masovnih medija da menjaju javno mnjenje nacije vrše uticaj na značajne delove biračkog tela.

5.5 Internet

Politička komunikacija je u današnjim društvima multimedijalna aktivnost. Više to nisu kampanje 24h 7 dana u nedelji na svim TV kanalima, već je o obaveštenjima i informacijama koje primamo kontinuirano putem različitih uređaja.

Više ne govorimo samo o izborima koji funkcionišu putem masovnih medija već o interaktivnim medijskih izborima, izborima koji se uživo prenose na Tviteru tj. izborima i izbornim kampanjama za koje važi slogan “svi mediji, svo vreme”!

Politička komunikacija na internetu je pre svega intenzivirana demokratizacijom proizvodnje tekstualnog materijala nakon 2000. godine. Razvoj web 2.0 tehnologija doneo prve masovne platforme za blogove i upravljanje tekstualnim sadržajem (Blogger, WordPress), odnosno mogućnost da osobe bez posebnog tehničkog znanja (npr. poznavanja HTML-a ili nekog drugog markap jezika) stvaraju i plasiraju tekstualni sadržaj na internetu. Ovaj proces je dostigao svoj maksimum (pre svega uticaja) u periodu između 2006. i 2008. godine, da bi se kasnije evolucija proizvodnje teksta pre svega usmerila na mikro-blog platforme pre svega Tviter, koji značajno raste u periodu od 2010. do 2012. godine. Demokratizacija teksta omogućila je osobama koje nemaju prisustvo u tradicionalnim masovnim medijima da postanu “lideri mišljenja” u svom internet okruženju. Takođe, integracijom mikro-blogova i infrastrukture društvene mreže (praćenje, deljenje i lajkovanje) građani su dobili priliku da prošire krugove ljudi čija mišljenja razmatraju i sa kime mogu da diskutuju o politici.

Samim tim, između masovnih medija i građana se stvorio novi komunikacioni proces koji se više ne može svesti na dodatni komunikacioni korak (kao 1955. godine), već se pojavio novi komunikacioni i medijski ekosistem koji će dugo godina ostati van kontrole masovnih medija, a naročito u poslednjih 10 godina sa demokratizacijom video produkcije (web 3.0). Kao što su blogovi snizili tehničke zahteve masovne distribucije teksta, tako se počevši rasta YouTube-a ti zahtevi snižavaju da bi sa proizvodnjom video sadržaja na Instagramu i TikTok-u ti zahtevi spali na nivo koji je uporediv sa načinom na koji je Tviter svojevremeno omogućio diseminaciju kratkih tekstualnih formi.

Razvoj novih tehnologija doveo je i većeg stepena demokratizacije u donošenju izbora o konzumaciji medijskog sadržaja. Sa druge strane, različiti algoritmi različitih internet platformi i servisa dovode do visoko personalizovane “medijske dijeta” gde se građani delovanjem mehanizma homofilije povezuju sa osobama i kolektivima čije vrednosti i ideje dele (ili koji im se prosto sviđaju) a potom će sa većom verovatnoćom primiti i videti informacije i poruke koje upravo dolaze od takvih (i sličnih) izvora. To dovodi do fragmentacije (a prema optimističkim vizijama i istinske demokratizacije) uticaja svakog individualnog medija, ali istovremeno otvara i debatu o moći velikih IT korporacija (Meta, Alphabet, ByteDance) i njihove sposobnosti da oblikuju ili kreiraju javno mnjenje.

Pre predikcije uticaja interneta i digitalnih medija na javno mnjenje bile su fokusiranje na smanjenje nedjednakosti među građanima u pogledu političkog informisanja, kao i veće političke mobilizacije građana. Danas se jasno da razvoj tehnologije nije na jednak način svim građanima omogućio prostor za stvaranje sopstvenog sadržaja i samoizražaja na internetu, ali jeste doveo do razvoja novog prostora (ili arene) unutar koje građani mogu biti izloženi političkih porukama, što je unelo novi nivo kompleksnosti u analizu političke komunikacije (Edgerly & Thorson, 2020).

6 Polarizacija

6.1 Osnovne karakteristike polarizacije

Često se u javnosti, u mnogim državama, mogu čuti teze o podeljenoj naciji ili o podeljenom ili polarizovanom društvu. Kao što smo videli u prethodnim odeljcima, svako društvo je podeljeno društvenim rascepima, od kojih su samo neki politički aktivni, odnosno proizvode političke podele. Međutim, polarizacija javnosti ili polarizacija društva nije isto što i podeljeno društvo.

Na primer, u SAD se neprestano od 2000. godine govori o dubokim podelama u američkom društvu. Ta teza poznata je i kao “kulturni rat” između konzervativaca i progresivaca po brojnim pitanjima, počevši od religije, seksualnosti i moralnosti do klimatskih promena i sistemskog rasizma. Centralni element ove teze je da su stari problemi, poput poreza i makroekonomskih modela, izgubili na značaju i da političkom arenom dominiraju kulturna pitanja i problemi.

Istina je da su brojni aktivisti političkih partija i političkih pokreta neprijateljski orijentisani prema protivničkoj strani. Kao što smo rekli, takmičenje je osnovni mehanizam političkog života u demokratskim društvima, pri čemu ne treba da čudi to što surova borba za moć izaziva različite emocije kod učesnika, uključujući i mržnju. Međutim, ovakva polarizovanost političkih elita ne znači nužno i polarizovanost čitavog društva ili svih građana. Kao što smo rekli, veliki broj građana ne prati politiku, niti je za nju zainteresovan, pri čemu ili nemaju političke stavove po brojnim “gorućim” pitanjima, ili su ti stavovi umereni i neintenzivni. Samim tim, jedno od važnijih istraživačkih pitanja jeste da li je moguće i u kojoj meri da se ti i takvi građani polarizuju, odnosno da se polarizacija političkih elita prenese na “obične” građane?

Dva osnovna tipa polarizacije

Prvi tip predstavlja polarizacija elita, odnosno postojanja polarizacije među pripadnicima intelektualne, političke i medijske elite. Ovaj tip polarizacije je relativno uobičajen jer je proizvod političke borbe, kao i borbe za uticaj i publiku.

Drugi tip polarizacije je masovna polarizacija ili polarizacija masa. Reč je o relativno retkom tipu polarizacije i značajno opasnijem jer se prenosi na nepolitičke oblike svakodnevnog života i utiče na međusobne odnose “običnih” građana.

Fiona Moris u svojoj knjizi, koja ima podnaslov *Mit o polarizovanoj Americi* (Fiorina et al., 2011) iznosi podatke koji su suprotstavljeni ovoj tezi i pokazuje da građani SAD nisu polarizovani, iako njihovo ponašanje sugerise da jesu. Njen odgovor je da su objekti evaluacije građana (kandidati, partije, pokreti) međusobno polarizovani, te da se prilikom izbora građana za neke od tih objekata stiče utisak da su i sami građani polarizovani iako to nije slučaj.

Za neke rascepe koji su u skoroj prošlosti proizvodili polarizaciju građanstva u američkom društvu, poput pitanja o legalnosti gej brakova, Moris zaključuje na osnovu longitudinalnih istraživanja da je reč o “tranzicionoj polarizaciji” i da nema empirijskih dokaza za tezu da je reč o nečemu što je ukorenjeno u američkom društvu, tj. da će proizvoditi polarizaciju istim intenzitetom u narednim decenijama.

Pomenute oblike polarizacije pripadaju nekom obliku ideološke polarizacije gde se elite ili građani polarizuju po ključnim političkim pitanjima, koji često imaju ideološku dimenziju. U 21. veku pojavljuje se i novi oblik političke polarizacije, a to je **afektivna polarizacija** (Iyengar et al., 2019) koja se manifestuje pre svega preko partijske identifikacije, odnosno preko negativnih verovanja i emocija o političarima, članovima i simpatizerima suprotstavljenih političkih partija. Ona je pre svega izražena u dvopartijskom sistemu SAD, nema nužno ideološki karakter i zasnovana je na negativnim emocijama koje izaziva samo prisustvo i postojanje “druge strane” u političkom životu, nezavisno od informisanosti građana o programu i ide-

ologiji druge strane i pozicijama na konkretnim i aktuelnim društvenim rascepima

6.1.1 Rascepi i polarizacija

Postojanje oštih društvenih rascepa ne znači nužno i polarizaciju društva ili polarizaciju javnog mnjenja. Rascepi su organizovani po različitim linijama društvenih podela, te je u pluralističkom društvu čest slučaj da se sukobljene strane jednog rascepa nađu na istoj strani drugog rascepa. Pored rascepa, obično su prisutne i teme i politička pitanja gde vlada konsenzus, pa to predstavlja tačku spajanja građana i aktera sa različitim strana nekog rascepa.

Uz postojanje nekih konsenzualnih temeljnih vrednosti u društvu (poput tolerancije, slobode govora i sl.), ovi faktori stvaraju “mostove” tj. elemente društvenog i političkog dijaloga koji u određenim periodima spajaju strane sukobljene oko različitih strana jednog ili više društvenih rascepa. Kada ovi “mostovi” nestanu ili oslabe, govorimo o polarizaciji.

6.2 Polarizacija i društvene mreže

Kao što smo rekli, politička polarizacija je proces putem kojeg politička mišljenja u nekom društvu divergiraju ka ekstremima, najčešće po već definisanim partijskim linijama. Ovaj proces dovodi do smanjenja dijaloga ili mogućnosti za dijalog između ljudi različitih političkih orijentacija i do smanjenja mogućnosti postizanja političkog kompromisa.

Društvene mreže mogu biti i kauzalni pokretač ovog procesa, ali i društvena sila koju oblikuje ovaj proces. Sadržaj deljen na društvenim mrežama često potiče van samih mreža i sadrži se od novinskih članaka, slika, video snimaka preuzetih sa drugih medija. Zajedno sa usponom partijski, stranački ili ideološki profilisanih TV kanala, blogova, sajtova i podkasta, na Internetu pronalazimo ogromnu količinu informacija koja je predstavljena na takav način da potvrđuje verovanja i stavove koje konzumenti tih informacija već poseduju. To omogućava polarizovanim verzijama medijskih priča da postanu viralne i da

se brzo šire kroz pojedine političke zajednice. Efekti ove vrste polarizacije su sporni, kao i sam uticaj društvenih mreža.

Šta više, neki autori sam odnos Interneta i društvenih medija, sa jedne strane, i demokratskih političkih procesa, sa druge strane, definišu kao paradoksalan. Društveni mediji istovremeno urušavaju i šire demokratiju. Oni u isto vreme predstavljaju alatke autokrata i političkih aktivista. Daju glas marginalizovanima i daju prostor fanaticima i ekstremistima (Lewandowsky & Pomerantsev, 2022). Međutim, možemo identifikovati komunikacione mehanizme koji su specifični za internetske društvene medije, koji ili ne postoje u klasičnim medijima i klasičnoj političkoj komunikaciji, ili čiji efekat u klasičnim medijima nije toliko izražen.

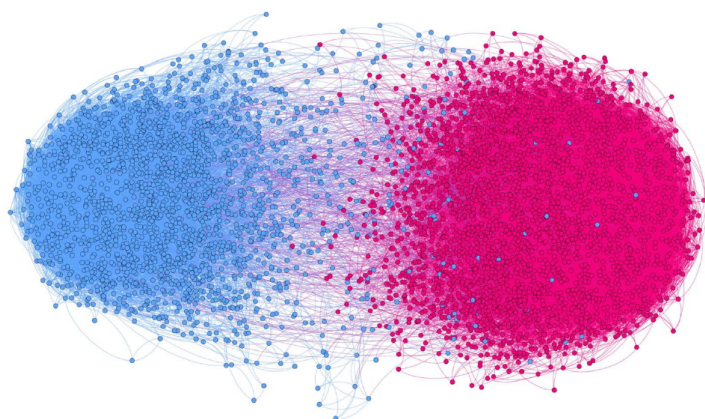
Jedan od takvih mehanizma društvenih mreža jesu **eho komore**, tj. prostor lične povezanosti na društvenim mrežama koji je rezultat individualne selekcije onih korisnika i medija koji odgovaraju stavovima određene individue. To stvara utisak povezanosti u *plemenu* i lažni utisak da svi ljudi u našem okruženju dele naše stavove što ih automatski čini i neupitno racionalnim, ispravnim i istinitim.

Često srećemo slučajeve iznenađenja, šokiranosti i revoltiranosti izbornim rezultatima korisnika društvenih mreža koji, zarobljeni (informaciono) u svojim eho komora ne mogu da veruju da je većina stanovništva na izborima izabrala opciju koja je suprotna njihovim preferencijama. Ovaj šok dalje dovodi do preispitivanja izbornih rezultata, izbornog i političkog procesa uopšte, kao i smanjenja “pristanka gubitnika,” tj. priznavanje legitimnosti sistema iako “naša” opcija na izborima predstavlja gubitničku. Svi ovi efekti su postojali i pre društvenih mreža, ali zbog tehničke i algoritamske sofistikacije u kreiranju eho komora, oni su prenaplašeni u savremenim demokratijama.

Tviter je društvena mreža u kojoj je najčešće zabeležen efekat eho komora, dok je dosta manje izražen na drugim mrežama. Međutim, društvene mreže, poput Tvitera, mogu imati i depolarizujući uticaj. To se pre svega odnosi na komunikaciju kroz one “pod-mreže” Tvitera koje nemaju politički predznak i to su najčešće sfere sporta, kulture i zabave, gde se ostvaruje komunikacija (u sferi zabave najčešće sa pozitivnom emocional-

nom konotacijom) između pripadnika različitih nacija, rasa, ideoloških i političkih opredeljenja. Takođe, ne treba zaboraviti da najveći broj korisnika Tvitera predstavljaju korisnici sa malim brojem pratilaca i malim brojem korisnika koje prate, često fokusirani na neku oblast kulturnog, umetničkog ili profesionalnog života i njihova aktivnost može biti u potpunosti nevezana za političke debate, pitanja i probleme koji se aktiviraju na ovoj mreži i doprinose razvoju političke polarizacije.

Slika 6.1 prikazuje eho komore na Tviteru iz 2010. godine. Plavom bojom su označeni korisnici koji su retvitovali sadržaj koji sadrži elemente zastupljene u kampanji Demokratske stranke, dok su crvenom bojom označeni korisnici koji su retvitovali sadržaj koji sadrži elemente republikanske kampanje. Linije koje ih povezuju su međusobne interakcije tih korisnika. Kao što možemo videti, najveći broj korisnika nema nikakve interakcije sa “suprotnom stranom”.

Slika 6.1: Echo komore na Tviteru, SAD, 2010. godina

6.3 Polarizacija “po sredini”

Iako je polarizacija elita, pa i polarizacija na društvenim mrežama, relativno lako objašnjiv fenomen, ono što predstavlja enigmom za politička istraživanja jeste polarizacija građana koji pre toga nisu pokazivali veliko interesovanje za politiku. U prethodnom odeljku govorili smo o “potkovici”

političkog prostora i o sredini koja predstavlja građane sa umerenim i neintenzivnim političkim stavovima. Jedna od problema teorija polarizacije jeste objašnjenje kako se ovi nezainteresovani, umereni građani polarizuju, odnosno koji društveni procesi dovode do njihove radikalizacije (ako uopšte dovode).

U radu pod nazivom “Polarizacija po sredini” autori tvrde da pristup *online* informacijama može uvesti marginalizovane društvene aktere u političku sferu pri čemu ih ubrzano polarizuje (Bryson, 2019).

Neki građani koji se nalaze na “sredini” u političkom spektru, nisu tu zbog toga što zastupaju umerene političke opcije, već zato što nisu politički aktivni i ne mogu lako da interpretiraju politička pitanja u skladu sa svojim verovanjima ili interesima (jer je to veština koja se stiče kroz političku socijalizaciju). Uz ogromnu količinu informacija i probuđenu zainteresovanost za politiku, polarizacija “umerenih” se zapravo odigrava veoma brzo i veoma lako.

Rezultati istraživanja potkrepili su početnu hipotezu. Grupa nezainteresovanih, umerenih građana koja se politički informiše putem Interneta pokazala je veći stepen političke polarizacije u odnosu na one građane koji ili uopšte nisu informisani ili se donekle informišu putem tradicionalnih medija. Iako nisu zainteresovani za politiku i deluju da su politički veoma umereni, to ne isključuje mogućnost da ovi građani ne žele da se njihov glas čuje, niti da se njihova mišljenja uvažavaju u javnom prostoru.

Lakoća i dostupnost *online* političkih informacija omogućava prethodno neaktivnim i nezainteresovanim građanima veću političku participaciju, ali se plaća cena u vidu velike količine informacija koje se ne mogu u kratkom roku obraditi i (donekle) kritički analizirati. To dovodi do nekritičkog prihvatanja već “gotovih” stavova i mišljenja, čiji prenosioci su uglavnom političke i medijske elite.

6.4 Oblici masovne polarizacije

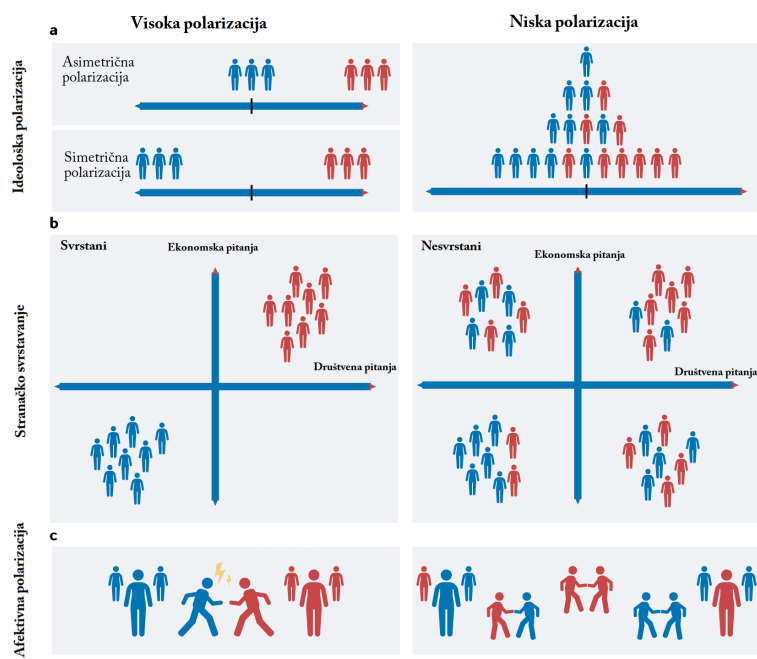
Masovna polarizacija nije jedno-dimenzionalni fenomen i u savremenim političkim sistemima ona se manifestuje na različite načine. Jedna od dimenzija jeste ideološka, odnosno pozicioniranje građana na različitim stranama nekog političkog pitanja ili društvenog rascepa. Ukoliko polarizacije nema onda birači ili simpatizeri različitih aktera (npr. vlasti i opozicije) mogu da se nađu na istoj strani nekog političkog problema i u tom slučaju raste stepen političke komunikacije između tih grupa usled niske polarizacije.

Sa druge strane možemo imati asimetričan ili simetričan oblik ideološke polarizacije ukoliko pripadnici najmanje jedne grupe zauzmu kolektivno ekstremnu poziciju (a). Kao što ćemo videti u odeljku u merenju polarizacije, nije potrebno da ova podela, čak i u simetričnom slučaju bude 50%-50% odnosno da se polovina građana/birača/javnosti nalazi na jednom, a polovina na drugom kraju. Simetrija u ovom kontekstu odnosi se na poziciju, a ne na ujednačene snage jedne i druge strane.

Druga dimenzija polarizacije svrstavanje, grupisanje ili klasterovanje različitih političkih pitanja. Čak i ako pripadnici jedne grupe (npr. partije na vlasti) imaju konzistentan kolektivan stav po nekom pitanju (dimenzija (a)), to ne mora da znači da će sa istim stepenom konzistentnosti biti orijentisani po nekom drugom pitanju, već da će biti “nesvrstani” ili raspršeni unutar nekog dvodimenzionalnog političkog prostora.

Međutim, ukoliko do takvog sortiranja ili svrstavanja dođe, onda imamo intenziviranu političku polarizaciju masa jer se smanjuje komunikacioni prostor i spisak tema o kojima se može razgovarati između dve grupe a da pri tome politička distanca nije ekstremna.

Treća dimenzija obuhvata emocionalne odnosno afektivne komponentne. Čak i kada imamo izraženu političku polarizaciju po prve dve dimenzije, to nužno ne implicira postojanje negativnih emocija prema pripadnicima “druge strane”. Ukoliko se ideološke i druge razlike između grupa zasnovane isključivo na distanci i nepomirljivosti stavova i ideja, bez prisustva moralne

Slika 6.2: Tri dimenzije polarizacije: (a) ideološka pozicija, (b) svrstavanje i (c) afektivna polarizacija

osude druge strane, kao i nekih oblika diskvalifikacije i dehumanizacije protivnika (npr. plaćenici, izdajnici, lopovi, ubice, itd.) onda nemamo afektivnu komponentu polarizacije.

Sa druge strane, čak i odsustvu bilo kakve ideološke polarizacije, afektivna komponenta sama po sebi može biti dovoljno jaka da prozivede snažan oblik političke polarizacije isključivo zasnovan na negativnim emocijama, stavovima i verovanjima o drugoj strani, koja uopšte ne mora biti praćena ideološkim razlikama, ali može uključivati snažnu moralnu ili moralizujuću komponentu (naročito ukoliko je pristuno moralno veličanje ili normalizacija sopstvene strane).

6.5 Kako merimo polarizaciju?

Možemo uopšteno govoriti o dva različita pristupa merenju polarizacije u jednom društvu. Prvi je *model ograde*, odnosno potraga za političkim pitanjima u kojima građani prate oštro suprotstavljena mišljenja političkih partija, što znači da imamo mali broj umerenih mišljenja po nekom pitanju, a veliki broj mišljenja pozicioniranih na ekstremima, pri čemu ti ekstremi predstavljaju pozicije koje zastupaju i agituju politički akteri.

Drugi model je model *prolivena nafte* gde se polarizacija shvata kao politizacija sve većeg dela društvenih stavova uključujući i one koji su spadali u oblast apolitičnog. Neki autori smatraju da je politizacija prethodno apolitičnih osobina životnog stila poput muzičkog ukusa ili verovanja u astrologiju, znak da polarizacija deluje tako što ovi osobine postaju signali za dublja politička verovanja i preferencije.

Van ovih uopštenih pristupa, postoji niz različitih metodoloških perspektiva o merenju polarizacije. Najčešće masovnu polarizaciju utvrđujemo i merimo na osnovu anketnih istraživanja, tj. istraživanja javnog mnjenja. Do zaključaka o polarizaciji dolazimo na osnovu analize distribucije odgovora na neko anketno pitanje. Teorijski posmatrano, potpuno odsustvo polarizacije imamo samo u hipotetičkoj situaciji kada svi ispitanici daju identičan odgovor na (Likertovoj) skali. Maksimalna polarizacija se utvrđuje kada je tačno 50% ispitanika dalo min-

imalni odgovor, a drugih 50% maksimalni odgovor na datoj skali.

Međutim, svi ostali slučajevi su dosta kompleksniji i nije uvek jednostavno utvrditi da li su građani po nekom političkom pitanju polarizovani ili ne i da li je ta polarizacija visoka ili nije u odnosu na druga društva i na neka druga politička pitanja. Zbog toga, postoje brojna metodološka rešenja i pokušaji da se masovna polarizacija precizno kvantifikuje.

Načelno, prvi formalni okvir za merenje polarizacije dolazi od DiMađa i saradnika (DiMaggio et al., 1996). Oni navode četiri obeležja polarizacije koja možemo izmeriti u anketnim istraživanjima:

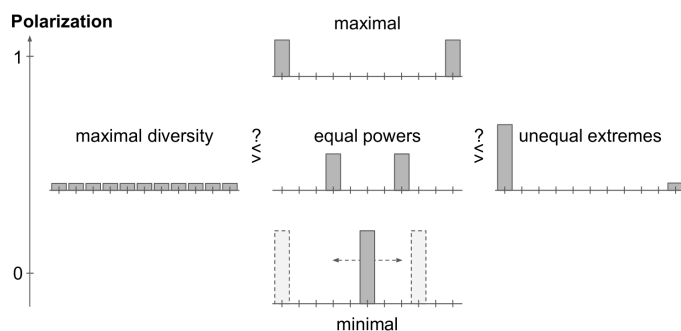
1. Disperzija
2. Bimodalnost
3. Princip ograničenja
4. Konsolidacija

Disperzija se odnosi na varijabilitet odgovora na postavljeno pitanje. Veći varijabilitet ukazuje na koncentraciju odgovora na ekstremima, naročito ukoliko je prisutna i bimodalnost odnosno dvostruki modus distribucije odgovora, jedan na nižem i jedan na višem ekstremu merne skale. Ova dva principa upućuju na **model ograde**. Princip ograničenja podrazumeva konzistentnost i korelaciju različitih stavova, gde imamo identične distribucije odgovora na niz međusobno povezanih pitanja. Na kraju, konsolidacija podrazumeva da disperzija postoji između različitih društvenih grupa, ali da su grupe unutar sebe homogene (neophodni uslov za postojanje društvenih rascepa).

Dalja razmatranja principa unutrašnje homogenosti grupa razrađena su u novijim studijama polarizacije (Bramson et al., 2016) i tu se pre svega misli na postojanje konsenzusa unutar grupa i divergencije mišljenja između grupa, pri čemu se mišljenja grupišu na ekstremima mernih skala. Takođe, je bitan i paritet veličine grupe jer polarizacija ima najveći intenzitet kada su grupe orijentisane ka ekstremima jednakih veličina (polarizacija 50%-50%).

6.6 Praktikum

Jedna novija studija (Gestefeld et al., 2021) bavila se različitim oblicima političke polarizacije u širom Evrope. Autor istražuje polarizaciju na osnovu distribucije stavova, odnosno pozicija po nekom političkom pitanju.

Slika 6.3: Različiti teorijski oblici polarizacije nekog društvenog stava

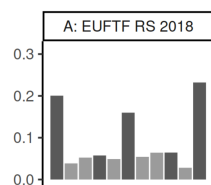
Možemo videti različite oblike tih distribucija (Slika 6.3). Na svakom od 5 grafikona na ovoj slici (u pitanju su histogrami) vidimo distribuciju tj. raspored hipotetičkih pozicija. Pretpostavimo da su na levoj strani svakog grafikona građani koji imaju ekstremno negativan stav prema nekoj politici (npr. pristupanje EU), u sredini građani koji su neutralni, a sasvim desno građani koji imaju pozitivan stav prema tom pitanju. Visina stubaca na grafikonu predstavlja udeo svake pozicije u populaciji. Što je stubac viši, to je viši udeo građana koji je na toj poziciji i obrnuto.

U gornjem i donjem delu slike nalazi se hipotetički primer maksimalne (potpune) polarizacije i minimalne polarizacije, odnosno hipotetičkog odsustva bilo kog oblika polarizacije.

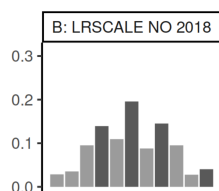
U sredini su prikazana tri slučaja u kojima polarizacija postoji, ali je nejasno koliko je izražena: maksimalna raznolikost (*maximal diversity*), ujednačene snage (*equal powers*) i nejednaki ekstremi (*unequal extremes*).

U istom radu su prikazane i neke polarizovane distribucije stavova koje su zasnovane na stvarnim podacima. Neke od

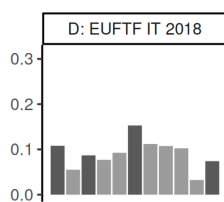
tih distribucija možemo videti ispod (Slika 6.4, Slika 6.5, Slika 6.6)

Slika 6.4: Distribucija odgovora na pitanje *Da li je proces evropskih integracija otišao predaleko?* u Republici Srbiji

Slika 6.5: Distribucija odgovora na pitanje o samoodređenju *Levica-Desnica* u Norveškoj

Slika 6.6: Distribucija odgovora na pitanje *Da li je proces evropskih integracija otišao predaleko?* u Italiji

7 Populizam

7.1 Teorija populizma

Populizam možemo definisati kao retorički stil koji se zasniva na **principima prvog reda** o tome ko bi trebalo da vlada ili upravlja nekom državom. Ovi principi prvog reda zasnivaju se na ideji da legitimna društvena moć pripada *narodu* a ne *elitama*. Za populizam je karakteristično i odsustvo **principa drugog reda** koji se tiču konkretnih politika i konkretnih političkih odluka. Populistički diskurs poseduje kvalitete fleksibilnosti i metamorfoze putem kojih se može adaptirati i u sebe uklopiti različite ideološke vrednosti i principi, pa tako imamo i socijalistički i konzervativni populizam, autoritarni i progresivni populizam itd.

Populistička retorika se zasniva na dve ključne ideje o tome kako državama treba upravljati. Pre svega, populisti osporavaju društveni legitimitet **establišmenta**, odnosno preispituju se pluralističke ideje o višestrukim izvorima moći i autoriteta unutar neke države.

Omiljene mete populista su mejnstrim mediji, izborni proces, političari, političke partije, birokrate iz javnog sektora, sudije, protesti, službe bezbednosti, lobisti, intelektualci, naučnici, interesne grupe, međunarodne organizacije, pa čak i u ustavni poredak neke zemlje.

Po svakom političkom pitanju zauzimaju jedinstven stav: *elite greše, narod je u pravu*. Ovaj stav rezonuje kod određenog dela građana koji su kritički orijentisani prema postojećem sistemu, građani koji vrednuju i cene demokratiju ali su razočarani učinkom političara i izabranih predstavnika.

Druga ključna ideja populizma jeste **narod** kao vrhovni izvor legitimiteta i političkog i moralnog autoriteta u demokratskim

društvima. Glas **običnih građana** (tihe većine, zaboravljenih ljudi) promoviše se kao jedini, istinski glas i smernica demokratskog upravljanja, čak i kada je taj glas u sukobu sa činjenicama, naukom i drugim oblicima ekspertskog suda.

Kolektivna volja naroda (*Većina naroda misli..., Narod želi...*) posmatra se kao jedinstvena, homogena i autentična celina i neupitno moralno ispravna.

Samim tim, primarni cilj populističke retorike jeste suzbijanje i smanjivanje poverenja građana u svoje izabrane predstavnike (parlament, vladu, predsednika). Kod populističkih partija tanka je nit između kritike i podrivanja sistema predstavničke demokratije, jer u mnogim slučajevima dolaska populista na vlast dolazi do otvaranja vrata za autoritarne politike uobličene u liku **snažnog lidera**.

Najveći broj populističkih partija pokazuje i autoritarne tendencije. Autoritarizam se može definisati kao **klaster vrednosti** koje daju prioritet kolektivnoj bezbednosti grupe na uštrb liberalne autonomije individue.

Među autoritarne vrednosti spadaju:

1. Značaj sigurnosti ili bezbednosti u odnosu na rizike društvene nestabilnosti.
2. Vrednost konformiteta u cilju očuvanja konvencionalnih tradicija i čuvanja *našeg načina života*.
3. Potreba za lojalnošću prema snažnim liderima koji štite grupu i njene običaje.

Građani kod kojih pronalazimo prisustvo ovih vrednosti predstavljaju potencijalne glasače partija i lidera koji obećavaju obnovu nacionalne suverenosti i moći, zaustavljanje imigracije i multikulturnog diverziteta, kao i zaštitu tradicionalnih religijskih i konvencionalnih moralnih vrednosti.

U kombinaciji sa autoritarnim vrednostima, populizam ima dve principijelne mete svojih napada. Prva meta su *unutrašnji neprijatelji*, odnosno intelektualna, kulturna i politička elita, a drugu čine *spoljašnji neprijatelji* koji žele na naude državi i narodu i stoga je potrebna **čvrsta ruka** koja će zaštititi narod.

Ovakva populistička retorika dovodi do rasta anksioznosti, smanjenja tolerancije i degradiranja društvenog poverenja.

Ukoliko je svet pun bandi, kriminalaca, fanatika, kriminalnih kartela, muslimanskih terorista i nelegalnih migranata, ukoliko je liberalna demokratija pokvarena, onda je logično da nam trebaju visoki zidovi i snažni lideri da zaštite naciju i nas same (Norris & Inglehart, 2019)

Važno je napomenuti da postoje i istraživanja koja pokušavaju da utvrde da li postoje **pozitivni aspekti populizma**. Jedan pravac istraživanja ponekad se naziva ideja o **pijanom gostu** (Huber & Schimpf, 2016), odnosno o populizmu kao korektivnom faktoru liberalne demokratije. Argumentacija se zasniva na tezi da populizam ohrabruje sve grupe u političkoj areni da osmisle inovativnije forme političke participacije, ohrabruje šire društvene debate o kosmopolitskim liberalnim elitama. Neosporno je da liberalne demokratije imaju mnoge mane i populistički pokreti mogu podstaći druge, umerenije reformske pokrete u cilju smanjenja političke korupcije, osnaživanja političke participacije i uspostavljanje višeg nivoa političke organizacije. Populističke partije mogu potencijalno mobilisati “zaboravljene građane” i apstinente i time ih uključiti u politički proces.

Sa druge strane, negativne posledice populizma se pre svega odnose na smanjivanje poverenja i društvene tolerancije, kao i urušavanje vrednosti slobode govora. Takođe, populist, naročito kada su u poziciji vlasti, mogu degradirati demokratske institucije i dovesti do smanjenog vrednovanja demokratije i demokratskih procesa u nekom društvu. Međutim, debate i dalje traju oko poslednje posledice jer zaista još uvek nije jasno da li je smanjeno vrednovanje demokratije (koje nije previše izraženo kao što smo videli u ranijim poglavljima) predstavlja uzrok ili posledicu populizma.

7.2 Uspon populizma

U poslednjih pedeset godina, procenat glasova koje populist dobijaju na teritoriji Evrope se udvostručio, a broj mandata

utrostručio. Populizam je pronašao svoj put i u najbogatijim i najegalitarnijim evropskim društvima, poput Norveške, Danske i Austrije. Ništa manje je uspešan i u mladim demokratijama poput Grčke, Bugarske, Mađarske ili Slovenije.

Levi ili progresivni populizam je manje zastupljen u Evropi ali je prisutan u Španiji, Grčkoj, Nemačkoj, Holandiji i Italiji.

Objašnjenje uspona populističkih pokreta, partija i lidera nije potpuno ukoliko se fokusiramo samo na jedan izborni ciklus, jednog lidera (npr. Donald Tramp) ili razvoj jednog političkog pokreta. Objašnjenje ovih događaja ne može pružiti odgovor na pitanje razvoja i postepenog uspona populizma na teritoriji gotovo čitave Evrope. Potrebna je teorija populizma koja bi objasnili najširi mogući raspon različitih slučajeva i događaja.

U knjizi *Kulturna reakcija - Tramp, Bregzit i autoritarni populizam* (Norris & Inglehart, 2019) formulisana je sistematična teorija populizma i istovremeno testirana na vremenskim serijama podataka o partijama i izbornim rezultatima u poslednjih 50 godina.

U najkraćoj mogućoj verziji, proces razvoja populizma koji opisuje ova teorija može se opisati u sedam koraka.

1. Dugoročne društvene promene koje su izmenile životne uslove i bezbednost višestrukih generacija i njihovo životno iskustvo u formativnom životnom dobu.
2. Uticaj ovih promena na **tihi revoluciju** kulturnih vrednosti.
3. Konzervativna reakcija i autoritarni refleks kao posledica ovog uticaja.
4. Srednjoročni ekonomski uslovi i ubrzan uspon društvenih različitosti koje ubrzavaju ovu reakciju.
5. Konzervativna reakcija kao motor biračke podrške autoritarno-populističkim partijama i liderima.
6. Transfer podrške u osvojene mandate i položaje u različitim granama vlasti.

7. Šire posledice ovog fenomena po stabilnost demokratija hibridnih režima, razvoj partijskog takmičenja i građanske kulture.

Dugoročne društvene promene o kojima je reč smo već pominjali, a među najvažnije spadaju:

- Rast prosperiteta
- Uspon visokog obrazovanja
- Egalitarnije rodne uloge
- Urbanizacija

Ovi procesi dovode do **tihe revolucije** društveno liberalnih i postmaterijalističkih vrednosti. Ova revolucija je započeta šezdesetih godina prošlog veka i nastavlja se i danas u različitim društvima. Ono što ćemo kasnije pokazati jeste da je suština ove tihe revolucije zapravo u njenoj međugeneracijskoj prirodi.

Konzervativne vrednosti su snažno prisutne kod međuratne generacije (rođeni najkasnije 1945.), građana koji nemaju visoko obrazovanje, radničke klase, belih Evropljana, religioznih građana, muškaraca i stanovnika ruralnih oblasti.

Za pripadnike ovih grupa može se reći da su otuđeni u procesu tihe revolucije i da je politički svet u kojem su proveli svoju socijalizaciju nestao, tj. zamenjen je drugačijim pogledima na svet.

Međuratna generacija belih muškaraca koji nemaju visoko obrazovanje je do pre 30 godina bila politički i socijalno dominantna grupa u zapadnim kulturama, dolazi do tačke u kojoj njihova moć i privilegije rapidno opadaju. U političkom smislu, kod ovakvih međugeneracijskih promena, mogući je nekoliko različitih tipskih reakcija starije generacije.

1. Tišina. Samocenzura u strahu od društvene izolacije ili izopštavanja.
2. Adaptacija. Postepeno prihvatanje dela liberalnih vrednosti.

3. Povlačenje. Bekstvo u eho komore i interakcija sa grupama sa kojima dele iste vrednosti, pri čemu se izbegava društveni sukob i međusobno neslaganje.

Međutim, kod jednog dela pripadnika ove generacije razvio se **autoritarni refleks**. Reč je o defanzivnoj reakciji u konzervativnim grupama koje se osećaju ugroženo od strane brzih procesa ekonomske, socijalne i kulturne promene i koje odlučno odbacuju nekonvencionalne društvene i moralne norme i traže bezbednost unutar kolektivnih zajednica pod liderstvom snažnih lidera koji se ne plaše da brane tradicionalne vrednosti i verovanja, niti se trude da budu politički korektni.

Ključni zadatak empirijskih istraživanja jeste utvrđivanje **tačke preloma**, odnosno generacijskih granica kada se javlja ovaj tip reakcije, odnosno refleksa. Nakon te tačke preloma, pomenute društvene grupe predstavljaju potencijalne birače, simpatizere i aktiviste populističkih pokreta i partija.

7.3 Tiha revolucija

Kao što smo rekli, tiha revolucija se odnosi na postepeno širenje liberalnih društvenih vrednosti u savremenim razvijenim društvima. Taj proces je započet kontrakulturnom revolucijom šezdesetih godina prošlog veka da bi se kasnije **tiho**, odnosno bez velikih društvenih sukoba, nastavio i ogleda se u veoma postepenom prihvatanju i normalizaciji liberalnih društvenih vrednosti.

Početkom 21. veka u zapadnim zemljama prvi put dolazimo do tačke da preko 50% građana prihvata liberalne društvene vrednosti, što prikazuje Tabela 7.1.

Tabela 7.1: Evropska i Svetska Studija vrednosti u razvijenim zapadnim državama, 2005-2007

Društvene liberalne vrednosti	Procenat podrške
Abortus, homoseksualnost i razvod su prihvatljivi	62
Post-materijalističke vrednosti	61
Verujem osobama druge nacionalnosti	51

Društvene liberalne vrednosti	Procenat podrške
Spreman sam da potpišem peticiju	51
Ne preferiraju snažnog lidera čiju moć ne ograničava parlament	51
Zaštita životne sredine ima veći prioritet od ekonomskog rasta	51
Kada poslova ima malo, muškarci ne bi trebalo da imaju veći prioritet u zapošljavanju od žena	49

Dinamiku prihvatanja nekih liberalnih pogleda na svet prikazuje Slika 7.1. Reč je o promenama u prihvatanju nekih liberalnih stavova u SAD u periodu od 2001. do 2017. godine.

	First year asked %	2017 %	Change %
MORE LIBERAL VIEWS			
Gay/lesbian relations	40	63	23
Having a baby outside of marriage (2002)	45	62	17
Sex between an unmarried man and woman	53	69	16
Divorce	59	73	14
Medical testing on animals	65	51	-14
Polygamy (2003)	7	17	10
Human embryo stem cell research (2002)	52	61	9
Doctor-assisted suicide	49	57	8
Cloning humans	7	14	7
Pornography (2011)	30	36	6
Suicide	13	18	5
Death penalty	63	58	-5
Sex between teenagers (2013)	32	36	4

Slika 7.1: Galupovo istraživanje javnog mnjenja SAD, 2001-2017

Možemo primetiti da svi liberalni stavovi beleže rast u pomenutom periodu, a da jedino poligamija, kloniranje ljudi, samoubistvo, tinejdžerski seks nisu oko ili preko 50% podrške.

Ova promena u prihvatanju liberalnih vrednosti može se bolje razumeti ukoliko pogledamo razlike u prihvatanju ovih vrednosti između različitih generacija. U društvenim istraživanjima najviše je zastupljena podela na sledeće generacijske kohorte:

- Međuratna generacija: rođeni između 1900. i 1945.

- Bejbi bumeri: rođeni između 1946. i 1964.
- Generacija X: rođeni između 1965. i 1979.
- Milenijalci: rođeni između 1980. i 1996.

Slika 7.2 prikazuje procenat samo-identifikacije pripadnika različitih generacija kao liberala ili konzervativaca. Tačnije, na vertikalnoj osi je prikazana razlika između procentualnog učešća konzervativaca i liberala (u korist konzervativaca). Kao što možemo videti, u prethodnih 20 godina su male promene unutar generacijskih grupa, ali velike razlike među samim grupama gde je svaka naredna generacija manje konzervativna, završno sa milenijalcima kod kojih je taj odnos uravnotežen.

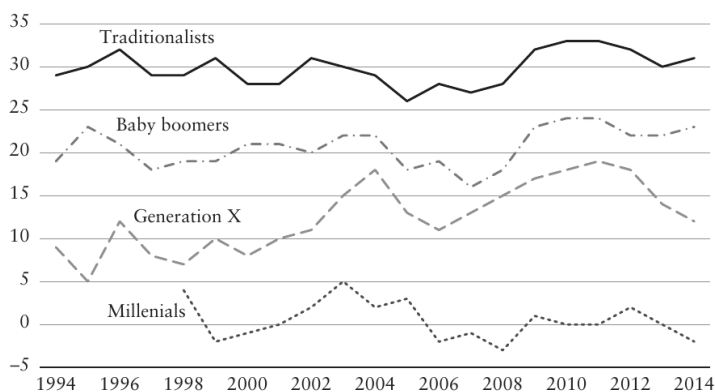
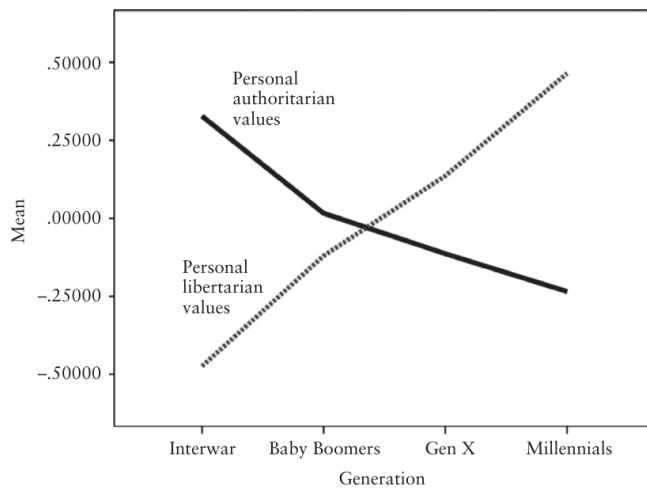

FIGURE 4.5. Trends in conservative minus liberal self-identification, US by generation, 1994–2014

Slika 7.2: Generacijske razlike u samo-identifikaciji na osi liberali-konzervativci u SAD

U prethodnom odeljku pomenuli smo **tačku preloma** (Slika 7.3). Za ispitanike Evropskih država izračunat je prosečan standardizovani skor **liberalnih** i **autoritarnih** vrednosti za svaku generaciju (podaci obuhvataju period od 2001. do 2018.). Uočljiv je međugeneracijski rast liberalnih i pad autoritarnih vrednosti. Tačka u kojoj se trendovi preokreću i gde prosek liberalnih vrednosti biva veći u odnosu na autoritarne možemo nazvati **tačkom preloma**.

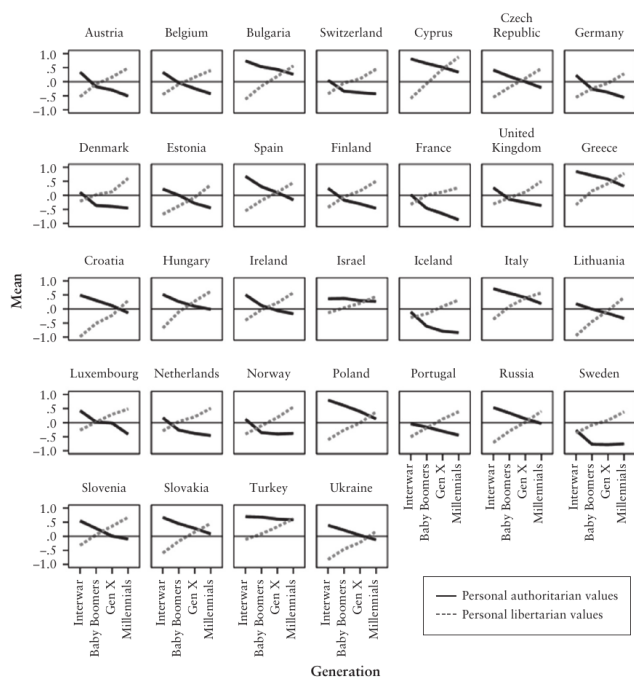
Međutim, ova tačka preloma na nivou proseka Evropskih država nije univerzalna i pošto suštinski zavisi od društvenih

Slika 7.3: Tačka preloma u odnosu autoritarnih i liberalnih vrednosti, Evropa, period 2001. do 2018.

procesa o kojima smo ranije govorili, može biti locirana u različitim generacijama.

Slika 7.4 prikazuje različite tačke preloma u Evropskim državama.

Slika 7.4: Tačka preloma u odnosu autoritarnih i liberalnih vrednosti u različitim državama Evrope

Literatura

- Achen, C. H., & Bartels, L. M. (2016). *Democracy for realists: Why elections do not produce responsive government*. Princeton University Press.
- Bennett, W. L., & Iyengar, S. (2008). A New Era of Minimal Effects? The Changing Foundations of Political Communication. *Journal of Communication*, 58(4), 707–731. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2008.00410.x>
- Blais, A., Bol, D., Bowler, S., Farrell, D. M., Fredén, A., Foucault, M., Heisbourg, E., Lachat, R., Lago, I., Loewen, P. J., Nemčok, M., Pilet, J.-B., & Plescia, C. (2021). What Kind of Electoral Outcome do People Think is Good for Democracy? *Political Studies*, 003232172110555. <https://doi.org/10.1177/00323217211055560>
- Boese, V. A., Lundstedt, M., Morrison, K., Sato, Y., & Lindberg, S. I. (2022). State of the world 2021: Autocratization changing its nature? *Democratization*, 0(0), 1–31. <https://doi.org/10.1080/13510347.2022.2069751>
- Bramson, A., Grim, P., Singer, D. J., Fisher, S., Berger, W., Sack, G., & Flocken, C. (2016). Disambiguation of social polarization concepts and measures. *The Journal of Mathematical Sociology*, 40(2), 80–111. <https://doi.org/10.1080/0022250X.2016.1147443>
- Bryson, B. P. (2019). Polarizing the middle: Internet exposure and public opinion. *International Journal of Sociology and Social Policy*, ahead-of-print(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/IJSSP-09-2019-0181>
- Campbell, A. (Ed.). (1964). *The American voter: An abridgement*. Wiley.
- Crick, B. (2011). *In defence of politics*.
- Cunha, R., Schuler, P., & Williamson, S. (2022). Signal received? Authoritarian elections and the salience of autocrats. *Electoral Studies*, 76, 102441. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2022.102441>

- Dahl, R. A. (2008). *Polyarchy: Participation and opposition*. Yale University Press.
- Daoust, J.-F., Plescia, C., & Blais, A. (2021). Are People More Satisfied with Democracy When They Feel They Won the Election? No. *Political Studies Review*, 14789299211058390. <https://doi.org/10.1177/14789299211058390>
- DiMaggio, P., Evans, J., & Bryson, B. (1996). Have American's Social Attitudes Become More Polarized? *American Journal of Sociology*, 102(3), 690–755. <https://doi.org/10.1086/230995>
- Edgerly, S., & Thorson, K. (2020). Political Communication and Public Opinion. *Public Opinion Quarterly*, 84(S1), 189–194. <https://doi.org/10.1093/poq/nfaa019>
- Fiorina, M. P., Abrams, S. J., & Pope, J. (2011). *Culture war? The myth of a polarized America* (3rd ed). Longman.
- Ford, R., & Jennings, W. (2020). The Changing Cleavage Politics of Western Europe. *Annual Review of Political Science*, 23(1), 295–314. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-052217-104957>
- Gestefeld, M., Lorenz, J., Boehnke, K., & Henschel, N. T. (2021). *Decomposing Attitude Distributions to Quantify Mass Polarization in Europe* [Preprint]. SocArXiv. <https://doi.org/10.31235/osf.io/3pn5w>
- Huber, R. A., & Schimpf, C. H. (2016). *A drunken guest in Europe?* 27.
- Huntington, S. P. (2012). *The third wave: Democratization in the late 20th century*. University of Oklahoma Press.
- Iyengar, S., Lelkes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N., & Westwood, S. J. (2019). The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States. *Annual Review of Political Science*, 22(1), 129–146. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051117-073034>
- Katz, E., & Lazarsfeld, P. F. (1955). *Personal influence: The part played by people in the flow of mass communications* (pp. xx, 400). Free Press.
- Key, V. O., & Cummings, M. C. (1966). *The responsible electorate; rationality in presidential voting, 1936-1960*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Lewandowsky, S., & Pomerantsev, P. (2022). Technology and democracy: A paradox wrapped in a contradiction inside an irony. *Memory, Mind & Media*, 1, e5. <https://doi.org/>

- 10.1017/mem.2021.7
- Lindell, J., & Ibrahim, J. (2020). Something “Old,” Something “New”? The UK Space of Political Attitudes After the Brexit Referendum. *Sociological Research Online*, 136078042096598. <https://doi.org/10.1177/1360780420965982>
- Lippmann, W. (1946). *Public opinion*. Penguin Books. <https://books.google.rs/books?id=YhXLOVc6BsoC>
- Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction. In *Party Systems and voter alignments: Cross-national perspectives* (pp. 1–64). The Free Press.
- Loveless, M. (2020). When You Win, Nothing Hurts: The Durability of Electoral Salience on Individuals’ Satisfaction with Democracy. *Political Studies*, 0032321720910356. <https://doi.org/10.1177/0032321720910356>
- Mazepus, H., & Toshkov, D. (2021b). Standing up for Democracy? Explaining Citizens’ Support for Democratic Checks and Balances. *Comparative Political Studies*, 00104140211060285. <https://doi.org/10.1177/00104140211060285>
- Mazepus, H., & Toshkov, D. (2021a). Standing up for Democracy? Explaining Citizens’ Support for Democratic Checks and Balances. *Comparative Political Studies*, 00104140211060285. <https://doi.org/10.1177/00104140211060285>
- Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism* (1st ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108595841>
- Perloff, R. M. (2018). *The dynamics of political communication: Media and politics in a digital age* (Second edition). Routledge.
- Plutzer, E. (2002). Becoming a Habitual Voter: Inertia, Resources, and Growth in Young Adulthood. *American Political Science Review*, 96(1), 41–56. <https://doi.org/10.1017/S0003055402004227>
- Przeworski, A. (2022). Formal Models of Authoritarian Regimes: A Critique. *Perspectives on Politics*, 1–10. <https://doi.org/10.1017/S1537592722002067>
- Rapeli, L., Papageorgiou, A., & Mattila, M. (2021). When life happens: The impact of life events on turnout. *Political*

- Studies*, 00323217211064579. <https://doi.org/10.1177/00323217211064579>
- Rekker, R. (2022). Young trendsetters: How young voters fuel electoral volatility. *Electoral Studies*, 75, 102425. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2021.102425>
- Schumpeter, J. A. (1976). *Capitalism, socialism and democracy*. Routledge.
- Tomašević, A. (2018). *Mrežno-prostorna dekompozicija kolebljivosti biračkog tela: Odabrane nove članice EU versus Srbija* [PhD thesis]. University of Novi Sad.
- Zaller, J. (1992). *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge University Press.
- Zaller, J., & Feldman, S. (1992). A simple theory of the survey response: Answering questions versus revealing preferences. *American Journal of Political Science*, 579–616.
- Zhou, Z., Serafino, M., Cohan, L., Caldarelli, G., & Makse, H. A. (2021). Why polls fail to predict elections. *Journal of Big Data*, 8(1), 137. <https://doi.org/10.1186/s40537-021-00525-8>